

800885

13. füzet.

2003

143

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR

II. József császár

mint uralkodó és mint ember

IRTA

GÁHL MÓZES

Budapest,
FRANKLIN-TÁRSULAT

Ára 80 fill.

II. JÓZSEF CSÁSZÁR

MINT URALKODÓ ÉS MINT EMBER.

IRTA

GAAL MÓZES.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1899.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

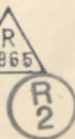
800885

OSZK. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR
Növedéknapló

FRANKLIN TÁRSULAT NYOMDÁJA
1937

SZ. 1965

11.581

I. FEJEZET.

«Moriatur pro rege nostro.»

III. Károly magyar király azzal a reménységgel hajtotta le fejét az örök álmra, hogy leányát, Mária Teréziát a Pragmatica Sanctio értelmében senki sem fogja megháborgatni a római császári és a magyar királyi trón elfoglalásában.

A Habsburg-uralkodóház hatalmának azonban sok volt az irigye, s a nő-uralkodó ellen Magyarországon kívül minden tartományban emelkedtek fel szavak és karok; az európai hatalmak, főleg pedig a német birodalom egyes tartományainak urai alkalmasnak találták az időt arra, hogy a Habsburg-dinasztia rovására ők gyarapodjanak.

Csak Magyarország rendei, a bécsi kormány által századokon át rebellis természetűnek bélyegzett magyarok, tekintették szentnek és sérthetetlennek azt a szerződést, melyet 1723-ban kötöttek Károly királylyal.

Az örökösödési jogot reáruházták a Habsburg-ház leányágára, így hát a Szent István

koronája jog szerint III. Károly leányát, Mária Teréziát illeti meg.

Mig a császári alattvalók forrongtak, a magyar nemzet hű és állhatatos maradt.

Mária Terézia ingadozó trónjának védelmére nem választhatott megbízhatóbb erőt, mint a lovagias magyar nemzetet. A pozsonyi várban, 1741 szeptember 11-dikén játszódtott le az a gyönyörű jelenet, midőn a magyar király, a gyászruhába öltözött Mária Terézia ékes latin beszédben fordult az összegyűlt magyar rendekhez, nem királyi parancsszóval, hanem őszinte kéréssel:

— Mindenki elhagyott, veszélyben forog királyi személyem, trónom, gyermekem, a vitéz és lovagias magyar nemzet oltalmában van egyedüli reményem. Mentsetek meg ti, s én soha el nem felejttem, s a régi, dicső Magyarország felvirágoztatására minden tőlem telhetőt meg fogok tenni.

Ilyen szavak sem azelőtt, sem azután nem hangzottak a trónról, de nem is lett volna hűségesebb nemzet a magyarnál, mely úgy tudott volna megfelelni reá, mint a magyarok feleltek.

A kardok kirepültek a hüvelyekből, s elhangzott a lelkesedés e fenséges pillanatában az eskü:

— «Vitam et sanguinem! Moriamur pro rege nostro, Maria Teresia!»

(«Életünket és vérünket! Haljunk meg királyunkért, Mária Teréziáért!»)

«És a vitéz magyar nemzet — egy osztrák történetíró szavai szerint — hűségesen és becsületesen beváltotta esküjét.»

A magyar nemzetnek ez a hősi felbuzdulása, minden áldozatra kész hűsége erősítette meg a Habsburg-ház hatalmát, háraitotta el a vést, mely Mária Teréziát minden oldalról fenyegette. Nem a szép királyné oltalomért való esengése hatotta meg csupán a nemzet szívét, mert ez csak külső ok lett volna, s a lelkesedés alighanem szalma-tűz gyanánt ellobbant volna, hanem a Szent István koronájának hagyományos tisztelete, a koronás királyáért mindenre, még a halálra is kész *magyar hűség* volt az oka. Ez a *hűség*, melyet odaát Bécsben Lipót király idegen és irántunk nem jó indulatú tanácsosai mindenkor kétségbe vontak.

Vajjon tehetett avagy tett volna-e a nemzet valamit a veszélyben forgó királyért, ha csakugyan «rebellis» természetű lett volna?

Mária Terézia a magyar rendeknek bemutatta kis fiát, a pályában levő hat hónapos csecsemőt, *Józsefet*, ki majdan, ha az Isten élte, Magyarország királya lesz . . . Az eskü, melyet Mária Teréziának tett a nemzet, ennek a gyermeknek is szólott, s talán, ha József, mint tizennégy-tizenöt éves ifjú hallotta volna, sok mindent másként tesz vala, midőn később uralkodói hatalmát a nemzettel szemben gyakorolta.

E történet folyamán meglátjuk majd, hogy a «Moriatur», mely József anyját és a Habsburg-ház hatalmát megoltalmazta, nem termette azokat a gyümölcsöket, melyekre a nemzet bizvást számíthatott.

II. FEJEZET.

József gyermek- és ifjúkora.

Mária Teréziának és Lothringeni Ferencz első szülött fia 1741 márczius 13-dikán a bécsi császári palotában látta meg a napvilágot.

A keresztségben *József*, Agost, János, Antal, Mihály, Ádám nevet kapott, keresztatyja XV. Benedek római pápa és II. Ágost lengyel király és szász választó fejedelem voltak.

Minthogy reggel három órakor született, atya tréfásan megjegyzé:

— Nem féltem őt, nyitva tartja mindig a szemét!

Hogy ez az apai jóslat bevált-e vagy nem, azt majd meglátjuk.

Bécs lakói ujjongottak, midőn megtudták, hogy a császári palotának új lakója van. Muzsika szólott, s a Burg előtt hullámozó tömeg egetverő «hoch»-jai, az ágyudörgések tanúságot tettek arról, hogy a bécsiek szeretik a

császárt, s vele együtt örvendenek a nagy családi eseménynek.

A kis gyermek nem is sejthette azt, hogy midőn aranyos bölcsőjében álomba ringatták, a harcz lángja lobogott mindenfelé, s anyja örömkönyvei közé a fájdalom és halálos remegés könyvei is vegyültek a bizonytalan jövő miatt.

A bécsi császári palota.

A gyermek fejlődésére legnagyobb hatással az anyja volt. Mária Terézia a császár és király, Európának egyik leghatalmasabb uralkodója, családi életében a szó igaz értelmében szerető, édes anyja volt. Erre a gyöngéd szeretetre József később is sokszor gondolt vissza.

Mig kicsiny volt, anyját az uralkodói nehéz gondok, a császári udvar nyögös szertartásai

sem akadályozták meg abban, hogy a kis főherczeget ölébe vegye, dédelgesse, sőt gyakran akkor is maga mellé ültette, mikor fontos politikai tanácskozásokban vett részt, s bizalmas embereitől tanácsot kért.

Az öreg Pálffy János, Magyarország nádora, kit Mária Terézia is «atyjá»-nak nevezett, gyakran ültette ölébe Józsefet, s az okos fiú élénk figyelemmel hallgatta az országos dolgokról folyó beszédeket.

Mária Terézia a magyar nemzet iránt érzett hálájából fia nevelését egy magyar főnemesre, Batthyányi herczeg főudvarmesterére bizta, s határozott kívánsága az volt, hogy József tanuljon meg magyarul is, mert erre a nyelvre, mint Magyarország leendő királyának, szüksége lesz.

Az anya szabta meg szigorúan az irányt és a szellemet, melyben Józsefet nevelni kell. «Mindenek előtt *vallásos* legyen az a nevelés», mert az uralkodónak a bölcsesége a vallásosságban rejlik, ez a nép boldogságának is az alapja. Mária Terézia nagyon vallásos, katolikus nő volt, s kívánta, hogy fia is azzá váljék. Ezzel szemben az apa, kinek egyébként fia nevelésére jóformán semmi befolyása sem volt, természeténél fogva nagyon türelmes volt a vallási dolgokban. József vallási türelmének e szerint nem a nevelés iránya lehetett az oka, hanem az öröklés.

Batthyányi herczeg katonai zordonsága, ellenmondást nem tűrő fegyelme nem volt a leg-

alkalmasabb mód arra, hogy a növendék főherczegből, kinek tagadhatatlanul igen fényes szellemi tulajdonságai voltak, tökéletes embert neveljen. A hadi dolgokról folyó beszéd, a katonai szellem megtermette később a maga gyümölcseit, mert József egész életében szerette a harczokat, s különös gondot fordított a hadsereg kiképzésére, ámde korán hozzá szokott ahhoz is, hogy az uralkodó tulajdonképen nem egyéb, mint korlátlan hatalmú hadvezér, a kinek minden szava szent. Egyesek és nemzetek egyaránt alá vannak az ő akaratának rendelve.

Így fejlődött ki József jellemében a *makacs-ság* is. Az erős akaratnak ez a hibás irányba való tévedése nagyon érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy az éles eszű gyermek gyakran észrevette az ellenmondást, melybe nevelői bonyolódtak, s meggyőződése ellen cselekedni nem akart. Ilyenkor anyjának a tekintélyét vetették nevelői latba, s az ifjúnak anyja tekintélyével szemben fejet kellett hajtania. A kénytelen függésnek ez a tudata még inkább hozzájárult ahhoz, hogy József később, midőn akaratának nem volt korlátozója, még féktelenebb volt önálló cselekedeteiben.

Nyelveket könnyen tanult, s ez eléggé bizonyítja, hogy éles esze volt. A német nyelven kívül folyékonyan beszélt latinul, magyarul, csehül, olaszul és francziául. A számtanban, földmérésben, földrajzban, jogban, ámde legkivált

a vallásban oktatták őt a legkiválóbb tudósok. A mi Magyarország közjogát, történetét, s a Habsburg-ház tartományaihoz való viszonyát illeti, tanárai osztrák szellemben nevelték, s ha bele is pillantott a magyar politikai viszonyokba, uralkodói alapelve, melyet évek hosszú során át érlelt meg lelkében, s anyjától való függése alatt egészen kiélezett: homlokegyenest ellenkezett a magyar alkotmánynyal.

Csak egy ejti a vizsgálódót bámulatba: hogyan őrizhette meg az egyszerű és természetes iránt való fogékonyságát a fényes császári palota szülötte, kit minduntalan a legnagyobb fény és kényelem, a legalázatosabb alattvalói, csaknem szolgai tisztelet környezett? A spanyol szertartásos udvari szokások, melyek az egész világot nyűgös formákba szorították, Európa egyik udvarában sem voltak olyan merevek és szigorúak, mint Mária Terézia udvarában. Az eszes és akaratos József nyilván már gyermekkorában megutálta ezt a sok czeremóniát, mely ellen véteni senki sem merészkedett. Bizonyos ellenkezési viszketeg fejlődött ki benne, s a nyílt ész, az alapján véve végtelen jó szív, mely Józsefet a közönséges tuczat emberen fölülemelte, e formások léha ürességétől visszariadt. Mikor aztán a maga ura lehetett, mindig és minduntalan kivonta magát a czeremóniák alól, s a mit ő meggyőződésből, lelki kívánságból tett, az *különösségnek* tűnt fel mások előtt.

III. FEJEZET.

Bartenstein hatása Józsefre.

József az íróasztal előtt.

Midőn József tizennegyedik évében járt, új nevelő felügyeletére bízta az anyja. Ez az új szellemi mentor, kinek József uralkodói jellemére a legnagyobb hatása volt: *Bartenstein Kristóf*, hosszú ideig államkanczeller, s Mária Teréziának legbizalmasabb tanácsadója.

Tagadhatatlan, hogy Bartenstein szívvel-lélekkel szolgálta a Habsburg-házat, hogy a birodalom egyes tartományainak belső életébe mélyen belepillantott; hogy ügyes volt a beszédben, a tollat is jól forgatta, ámde azok az elvek, a melyek szerint a Habsburg-ház nagyreményű sarjadékát *uralkodóvá* igyekezett nevelni, főleg Magyarország alkotmányával homlokegyenest ellenkeztek.

A hatvannégy éves osztrák diplomata, a ki élete javát a Habsburg-ház szolgálatában töltötte el, hozzá fogott a Habsburg-dinasztia

uralkodásának, politikai irányzatának megírásához. E történeti-politikai roppant terjedelmes munka mindvégig csak kéziratban maradt, mintegy József magánhasználatára készült óriási kézikönyv vala. E könyvnek a szelleme szabta meg József uralkodói pályájának az irányát.

Bartenstein tette figyelmessé Józsefet arra, hogy birodalmának milyen különféle nemzetiségű tartományai vannak, melyek annak az egységét teljesen megbontják, s milyen nehéz e sok nyelvű és sok nemzetiségű birodalomban úgy uralkodni, hogy minden alattvalónak tetszésére legyen. Bemutatja a Habsburgok történetét, be a többi európai uralkodó háza-két is, nem feledkezik meg az uralkodók gyarlóságairól sem, hogy példát mutasson neki, mitől óvakodnia kell. A vallás kérdéseiben, a római szentszékkal való viselkedésére nézve is ad tanácsokat neki, s mindenben az a célja, hogy az abszolút monarchia, a Habsburg-ház uralma megszilárdíttassék.

Mindenesetre gyakorlati oktatás volt ez a Bartensteiné, osztrák szempontból véve szükséges és hasznos is a leendő német császárra nézve, de arról az öreg diplomata megfeledezett, hogy Mária Terézia fia majdan Magyarország trónjára is kerül, s hogy ezzel az országgal szemben kötelességei lesznek, melyeket ily szellemben nevelve, aligha fog valaha teljesíthetni.

Az ifjú főherczeg nagy mohósággal tanult, sokat megemésztett az óriási anyagból, melyel mestere túltömte, azonkívül foglalkozott ethnografiával, vagyis a népek faji jellemvonásairól szóló tudománnyal, olvasta a római klasszikus írókat, olvasta legalább bő kivonatban a bölcselek műveit, s olyan dolgok ragadtak meg az elméjében, melyekkel kortársai főleg az uralkodásra jelöltek, egyáltalában sohasem foglalkoztak.

Józsefet e tanulmányok mind érdekelték, benső értékét nagyon emelték, ámde az *uralkodói-minta*, melyet Bartenstein eléje kövendő mintául állított, annak a célnak abban a korban és olyan viszonyok között, melyben a Habsburgok uralkodtak: nem felelt meg.

Továbbá még egy nagy baj volt. A diplomata nem vette tekintetbe azt, hogy politikai históriát, filozófiát tanítani egy tizenégy-tizenöt éves fiúnak, mint József volt abban az időben, igen korai dolog. Az összehalmozott rengeteg anyag valóságos útvesztő lett volna csekélyebb tehetségű ifjúnak, egyébiránt Józsefnek sem vált előnyére, mert a merő elméletek, melyekhez később is roppant szívósan ragaszkodott, abban az alakban, a mint hallotta, föltétlenül egyoldalúak voltak, s bár a mentor *gyakorlati* szempontot állított fel császári tanítványával szemben, megvalósíthatók egyáltalában nem voltak.

Így forrongott József elméjében a sok eszme.

Az idő és a tapasztalat voltak arra hivatva, hogy megérleljék benne azt, mit a könyvek-ből olvasott, s a mit mesterétől hallott.

Egyet azonban nem tanult sem az egyik, sem a másik tudós tanárától: a jó és ember-szerető szívet, az igazságérzetet, mely később az uralkodót a fennálló szokásokkal és hagyományokkal gyakran összefüggésbe hozta, de az embert késő századokon át a legszebb fényben tünteti fel.

IV. FEJEZET.

József első házassága és kora özvegysége.

1757-ben a himlő-járvány pusztított Ausztriában. Ez a veszélyes betegség ágyba döntötte Józsefet is. Csak a leggondosabb ápolásnak köszönhetette, hogy áldozatul nem esett.

Alighogy felépült, folytatta újult erővel és még nagyobb buzgósággal a tanulmányait. Csodálatos kitartása volt minden munkájában, Jellemének ez a vonása megmaradt mindvégig, s alig van emberszerető szíven kívül valami, a mi őt ennél tiszteletre méltóbbá tenné.

E tanulmányok érlelték őt túlságosan korán férfiúvá. Ez a kora vénség magyarázza meg azt a szenvedélyes vágyat is, mely őt önálló munkálkodásra serkentette. Érezte a

nyügöt, melyet erős akaratú anyjának féltékeny szeretete vetett reá.

Szeretett volna ettől a gyámságtól szabadulni, s mihez annyira vonzotta szíve kívánsága, a harcz mezején óhajtott volna babérokat szerezni. Ebben az időben tört ki Mária Terézia és II. Frigyes porosz király között a sziléziai háború, melyet a történelemben «hét éves háború»-nak szoktak nevezni.

Minduntalan kéréseivel ostromolta anyját, hogy engedje el őt is a hadsereghez, hiszen neki, mint leendő uralkodónak, meg kell ismernie a hadakozás módját.

Mária Terézia nehezen bár, de végre mégis beleegyezett. Reá bizta fiát Daunra, a kiváló osztrák tábornokra.

József kimondhatatlanul boldog volt, hogy valahára megnyílik neki is az élet, hol működhetik; a lelkében veszteglésre kárhoztatott tettvágy megnyilatkozásának ideje tehát elérkezik. Csakhogy mire ez a vágy teljesedhetett volna, Mária Terézia anyai szíve nagyon megtelt aggodalommal. Asszony volt, a háború borzalmaitól irtózó asszony, féltette fiát, s a harczra készülő József az utolsó pillanatban vette abbéli parancsát, hogy Bécsben kell maradnia.

Helyesen cselekedett-e az anya, midőn a tette sóvárgó fiú előtt mindjárt az első alkalommal elzárta az utat? A vágyai szép egéből váratlanul lerántott ifjú szíve megtelt ki-

mondhatatlan keserőséggel. Kínzó érzés győrtötte, az az érzés, hogy *nem szabad akarnia*, hogy őt gyermeknek tekintí még most is az anyja. Pórázon tartja s félti a cselekvéstől.

Keserű könyeket hullatott, s bár egész lelke fellázadt a helyzet kényszerűsége ellen, anyjával szembeszállani nem akart.

Mária Terézia jól tudta, hogy visszavont ígérete kínozza a fiát, ezért mintegy kárpótlásul, vagyis hogy gondolatait és vágyait más irányba terelje — megházasította őt.

A házasítás Mária Teréziának amúgy is legkedvesebb foglalkozása volt. Nem csoda tehát, hogy mint anya, fiának a házasságát is ő eszelte ki.

Fülöp parmai herczegnek, Izabella Mária Lujza nevű gyönyörű szép leányát szemelte ki fia hitveséül.

Ennek a tervbe vett házasságnak nem csak politikai tekintetből volt fontossága. A szép herczegnő József szívében szerelmet is ébresztett, nagy és igaz szerelmet. Így hát, a mi ritkán szokott a fejedelmi frigyeknél előfordulni: szívbeli vonzalmon is alapult, az anya tehát nem ok nélkül számított arra, hogy József feledni fogja szép és jó hitvese oldalán azt a keserűséget, melyet anyja legutóbbi parancsa okozott neki.

A hét éves háború javában folyt a sziléziai csatatéren, midőn a császárvárosba megérke-

zett a szép menyasszony, s József a hécsiek határtalan örömriadálának közepette oltárhoz vezette Izabella pármái hercegnőt.

Az esküvő 1760 október 6-dikán volt. Józsefet a szép, okos, nagyműveltségű és szíve nemességével kiváló hitves kimondhatatlanul boldoggá tette. A makacs, ellenmondást tűrni nem szerető József imádta feleségét, s ő, a ki nem szívesen alkalmazkodott jó szántából senki akaratahoz, felesége szavára, tanácsára nagyon sokat adott, s e kiváló lelki tulajdonságú nővel szemben szegénynek érezte magát, mert a mint egyszer nyilatkozott: «csak *egy* szívet» adhatott neki.

Csakhogy ez a ritka boldogság nagyon rövid ideig tartott. József hitvese 1763-ban, tehát rövid három év múlva, a himlőjárványnak esett áldozatul.

József életírói megható színekkel festik azt a nagy lelki szenvedést, mely az ifjú férjet marczangolta, midőn végtelenül szeretett hitvesén a betegség első nyomai mutatkoztak. Nem mozdult el ágya mellől, s midőn a halál kérlelhetetlenül kiragadta karjai közül, megtört teste, lelke . . . Elzárkózott, nem akart embert sem látni.

Az idő, ez a sokat magasztalt bölcs orvos, csak szelidítette a fájdalmat, de meggyógyítani nem tudta soha.

Az a kis leány is, ki e boldog házasságból származott, alig hét éves volt, midőn anyja

után ment, s újra felszakította az apai szív sebét . . .

Nagy és nehéz megpróbáltatás volt ez, mely a koronás főket sem hagyja érintetlen.

V. FEJEZET.

József, mint anyjának kormányzótársa.

Lotharingeni Ferencz német császár 1765-ben meghalt. A történelem nem sorolja őt, Mária Terézia férjét és József atyját a kiváló uralkodók közé. Józan életelvei, nyárspolgárias takarékosága igen kicsiny erények voltak arra nézve, hogy nevét a történelem Múzsája megörökítse.

A császári trón atyja halála után Józsefre várt, de korántsem kell azt hinnünk, hogy a «császári» czimmel valami hatalom is járt. Az idők folyamán a német birodalom, mely elejétől kezdve szét volt tagolva, még kisebb önálló részecskékre bomlott fel. A hatalomban mindinkább gyarapodó Poroszországot nem számítva, a többi kis királyság, herczegség és fejedelemség tövel-hegygyel össze volt forgatva. A birodalmi gyűléseken lagymatag ügykezelés, perpatvar, czimkérdések felett való meddő vitatkozás voltak napi renden, s a «német római császár» koronás fejével, csak henye czifrasá-

gul, jelkép gyanánt volt ott, mert szemben a választófejedelmekkel nem tehetett semmit.

A huszonnégy éves, sokat tapasztalt és sokat tanult József csakhamar belátta, hogy új minőségében semmit sem tehet.

Remélte, hogy tevékenyebb részt vehet a Habsburg-dinasztia országainak kormányzásában, de fájdalom, ebben is keservesen csalódnia kellett.

Igaz ugyan, hogy Mária Terézia férje halálakor a veszteség lesújtó érzetében arra gondolt, hogy lemond az uralkodásról, és kolostorba vonul, de lecsillapulván a fájdalom, mindössze annyival változtatott a helyzeten, hogy fiát, a római császárt társuralkodójává nevezte ki, csak hogy nagyon korlátolt hatáskört jelölt ki neki.

Igy lőn Józsefből az összes lovagrendek nagymestere, s a császári hadsereg főfelügyelője — vagyis a hadügyek intézője.

Czimnek még csak megjárta, de működési térnek nem volt elég, legalább Józsefre nézve nem. Minden újító szándéka hajótörést szenvedett anyjának a régihez törhetetlenül ragaszkodó politikáján. A bécsi udvarban lassankint három párt keletkezett. A legnagyobb párt természetesen Mária Terézia intézkedéseit helyeselte, ezek voltak a conservatívek, a kik féltek minden újítástól; a másik a fiatal császár újító szelleméért lelkesedett. Ehhez a párthoz tartozott Lascy tábornok is. Végül ott volt a Kaunitz herczeg pártja. Ez a Kaunitz a legbefolyáso-

sabb tanácsadója volt Mária Teréziának, eszes és körültekintő ember lévén, az anya és fiú között a közvetítő szerepére vállalkozott. Mert gyakran volt szükség arra, hogy a kettő között felmerülő ellentéteket kiegyenlítsék.

Kaunitz herczeg alapjában véve helyeselte a fiatal császár nemes szándékát, ámde, mint Mária Terézia híve, arra törekedett, hogy a birodalom kormánya mégis csak a régi kerékvágásban maradjon, s a reformokért lelkesülő II. József gyakran útjában találta a mindenható kancellárt, a kinek a tanácsa nélkül anyja még a legcsekélyebb változtatásba sem egyezett bele.

Az első uralkodói cselekedet, melylyel mindjárt hatalomra jutásakor bizonyosságát adta jelme nagyságának, népét szerető szívének, az volt, hogy az atyjától örökölt huszonkét millió államadóssági szelvényt, melyet a birodalom lakóinak kellett volna beváltania, elégettette, s így egy csapásra ezer meg ezer embert szabadított meg olyan terhektől, melyeket a hét éves háború nyomorúsága rótt reájuk.

Ez méltán fejedelmi cselekedet volt, melyhez bővebb magyarázatra nincsen szükség.

Második újítása az volt, hogy az udvartartás évi kiadásait szigorú vizsgálatnak vetette alája. Erre valóban égető szükség volt, mert a Mária Terézia udvarában rengeteg visszaélések voltak. Imhol néhány érdekes adat: Még III. Károly idejéből megmaradt az, hogy

a császár papagájainak az etetésekor a kenyeret borba mártották, s e célra *két akó tokaji* bor volt felvéve a háztartás költségeibe; ugyan- csak ezeket a «drága» madarakat évenként tizenöt akó osztrák borban fűrésztötték meg; petrezselyemre kellett 4000 forint. Ezek még Károly király idejéből maradtak fenn. Mária Terézia korában minden főherczegnek és főherczegnőnek külön udvartartása volt, továbbá francia és olasz színészek élösködtek az udvarnál tisztes fizetésekért húzva, hogy ünnepélyesebb alkalmakkor egy-egy szindarabbal vagy operai előadással mulattassák a vendégeket. Tömérdek kegydíjat rendelt a császárné olyan embereknek, a kik arra egyáltalán nem szolgáltak reá, s az úri ingyenélők egész táborát ott lebzselet a császári palotában, munkátlanul töltötte életét, s a császárné jóvoltából kijutott a mindennapi kenyere.

József mindezt a tömérdek pazarlást nem tűrhette. Az udvari konyha költségét lejjebb szállította; a főherczegek és főherczegnők külön udvartartását, konyháját beszüntette, s közös asztalnál a császárnéval és a császárral együtt kellett étkezniök. A francia és olasz komédiásokat kegyesen, de tüstént útnak eresztette, a miért a bécsiek méltán hálával tartozhattak Józsefnek, mert megtette az első hathatós lépést arra nézve, hogy az osztrák drámaírók műveinek jusson tér, s az idegen, főleg francia-kultusz lassankint megszűnjék.

Legkényesebb dolog volt a kegydíjasok ügye, de József ezt sem hagyta érintetlenül. Egyelőre csak azokat szüntette be, a melyek teljesen jogtalanok voltak; a gyökeres reformot még nem vitte keresztül, de csak anyja iránt való tekintetből nem.

A sok udvari ünnep számát is csökkentette, hogy a ruházkodásban való örök vetélkedésnek elejét vegye. A pompaszeretet a bécsi udvarban már annyira túlzott volt, hogy a takarékos császár valósággal megbotránkozott.

Ő maga járt jó példával elől. Nem szerette a cifrázkodást, nem szerette a mértéktelen életet. Mióta második felesége, Jozéfa főherczegnő, a bajor választó fejedelem leánya, házasságuknak harmadik évében meghalt, életmódja a képzelhető legegyszerűbb volt. Egyszerű katonai egyenruhájában járt, bő köpenybe burkolózva jelent meg; kemény ágyban hált és bor helyett vizet ivott. Reggel korán kelt fel s késő estig dolgozott.

Hogy ezek a szelid természetű újítások az udvarnál több ellenséget, mint jóbarátot szereztek Józsefnek, azt bővebben kifejtteni, úgy hiszem, fölösleges.

Az emberek nem szokták jó szemmel nézni azt, a ki őket valamely kényelmükben megháborgatja. Az egyéni önzés képtelenné teszi az embert arra, hogy magasabb szempontból vizsgálja másnak a cselekedeteit. A kit József újításai valamiben megrövidítettek, az feljaj-

dult és gyűlölte őt; a ki azonban az újítások áldásos hatását látta, az bámulta és dicsőítette Józsefet, a nagylelkű és jószívű uralkodót.

VI. FEJEZET.

Falkenstein gróf.

Ha az uralkodók útra keltek, magukkal vitték egész udvartartásukat, mindenütt előre jelentették az udvari futárok, s a városok fellobogózva, taraczkdurrogással, ünnepi beszéddel, nagy ünnepséggel fogadták, s gyakran egészen kimerítették a város pénztárát, vagy rendkívüli adókat róttak ki, csakhogy méltóképen fogadják a fejedelmet.

Józsefnek nem is fért volna össze a jellemével, hogy ilyen fölösleges költségekbe verje népeit, de meg azt is tudta, hogy az előre bejelentett császár-látogatások mintegy vértézve találják az alattvalókat. Mindenki felölti a vásárnapi ruháját, a mi seb van, eltakargatják, a mi dicsérni való van, azzal hivalkodnak, s a mi hiba van, azt gondosan elrejtik. József gyakran és sokfelé eljár. Nehány embert vett csupán maga mellé, otthon hagyta uralkodói czimét, külső jellegét és úgy látogatott el a birodalom különböző részeibe, mint egyszerű gróf, a kinek eszébe jutott, hogy embereket lásson, szokásokat tanulmányozzon.

Falkenstein gróf néven utazott. A milyen igénytelen és szerény volt, méltán még grófnak sem vált be, s a kíséretében utazó urak, kik megszokták az udvari fényes életet, ugyancsak fanyar arczot vágtak hozzá, mikor a császár kegye őket jelölte ki utitársakul.

Nyomorúságos vendégfogadók hitvány ételét enni, vizet inni, kifáradni és meg nem pihenni, kemény ágyban hálni, s az ünnepeltetés elől megszökni: nem tartozott reájuk nézve a kívánatos dolgok közé.

Pedig *Falkenstein gróf* így és nem másképp akart utazni, mert neki az volt a célja, hogy őrzetlenül pillantson bele a nép életébe, ne vasárnapi, hanem hétköznapi arczokat lásson. Embereket és intézményeket ismerjen meg úgy, a mint azok a valóságban vannak, nem a mint a jelentések kiczifrázzák és hamis világításban tüntetik fel.

Magyarországot akarta megismerni, mert a temesi bánságból sok panasz érkezett fel Bécsbe. A mit tapasztalt, az valóban szomorú volt; a *Mária Terézia* által betelepített bánságiak között a katonai főtisztek példátlanul zsarnokoskodtak, nyúzták a népet, s hatalmukkal csúnyán visszaéltek.

Falkenstein gróf sólyom szeme mindent meglátott, s a mit egyszer látott, azt nemkönnyen feledte el. A zsarolók, erőszakoskodó hivatalnokok, tisztek néhány nap múlva nagyon de nagyon kellemetlenül voltak meglepetve,

mert olyan írást kaptak Bécsből, melyre egyáltalában nem számítottak: a császár kurtánfurcsán elbocsátotta őket hivatalukból.

Másutt megint az inség enyhítésére könyökgig belenyult a zsebébe és szórta az aranyat. Úgy jelent meg, mintegy jótevő angyal, a kinek kedve telik a könyvek felszárításában, a panasznak áldó szavá változtatásában.

Így támadt József császárról az a számos adoma, mely azóta szájról-szájra jár nemcsak hazánkban, de főleg Bécsben, az osztrák tartományokban, Csehországban, hol természetesen gyakrabban fordult meg, mint hazánkban.

Miként ha Nagy Lajos és Mátyás király dicsőségére vágyott volna, s a szivekben akarta volna nevét mindörökké emlékezetessé tenni.

Mi indította Józsefet arra, hogy elmenjen Bécsből s anyja birodalmát álnév alatt beutazza? Csupán az-e, hogy a jó uralkodónak kötelessége népeit ismernie, avagy talán egyéb oka is volt ezeknek a gyakori kirándulásoknak?

Bizonyára volt.

Mária Terézia környezete nagyon félt a fiatal császártól. Minduntalan az anya kegyéhez folyamodtak a fiú keménységével lesújtottak. A császárné szintén megijedt attól a mindent felforgató szellemtől, mely fiát áthatotta, s így természetesen mind több meg több akadályt gördített az újítások elé.

József keserűen tapasztalta, hogy még min-

dig korlátozzák őt cselekedeteiben, s hogy az korlátozza, kivel szemben ujjat húznia nem szabad. Fojtotta őt a bécsi levegő, azért szeretett onnan elmenekülni.

Mint az osztrák hadseregnek legfőbb ura, gyakran kereste fel a különböző hadtesteket, négy-öt ezredet összpontosított egy helyt, sátortábort üttetett, s hadgyakorlataikban tevékeny részt vett.

A hadügyre vonatkozó újítások megkívánták, hogy ez irányban is legyen személyes tapasztalata, mert József egész ember volt, s a félrendszabályoktól épen úgy irtózott, mint a kötelességnek lanyha teljesítésétől.

VII. FEJEZET.

A csehországi éhség.

1771-ben Cseh- és Morvaországban, az osztrák birodalom e két tartományában éhhalál dühöngött. A megelőző évben hetekig tartó esőzések megdagasztották a folyókat, azok kiáradtak, s óriási területek kerültek víz alá.

A hol valami kis gabona termett, ott a földbirtokosok és gabonakufárok olcsó pénzen összevásárolták, s az általános nyomorúságnak közepette busás nyereségre számítottak. A gabona ára napról-napra feljebb szökött, s az éhező nép minden összekuporgatott fillérét

kénytelen volt előszedni, hogy a család éhen ne vesszen.

A kormány elrendelte, hogy Csehországból a gabonát más felé szállítani nem szabad, de a kapzsi gabonakereskedők nem törődtek a tilalommal, s oda vitték, a hol jobb áron eladhatták. Az éhség száz meg száz parasztot arra kényszerített, hogy minden ingóságát pénzzé téve, elvándoroljon más országba, hol talán a keze munkája után megélhet.

A szegény hegylakók sorsa volt a legszánandóbb. Kenyerükből kifogyva, fűreszporral elegy korpából sütöttek kenyeret, fűvet és gyökereket rágtak, csak hogy valami legyen a gyomrukban.

Az éhség nyomában ragályos betegségek keletkeztek, s a halál százával ragadta el a szerencsétleneket, legalább megmentette az éhhalál kínjaitól.

Bécsben minden nap siralmas, panaszos tudósítások érkeztek. Segítséget kértek a császártól.

József császár a helyszínére sietett. Látni akarta, hogy a tudósítások igazat mondanak-e, s gyökeresen akarván segíteni a nép nyomorúságán, a helyzettől s a körülményektől akart tanácsot kérni a teendőkre nézve.

A mit ez útja alkalmával látott, a szívét, az ő emberszerető szívét összefacsarta. Oh, azok az elsorvadt arczok, azok a boldogtalan kiászott gyermekek, a hideg tűzhely, az esdve

feléje nyujtott kezek mind igazolták a hivatalos tudósításokat. József császár úgy jelent meg az inségesek között, mintha a jó Isten küldötte volna. A legnyomorultabb kunyhó ajtaján is bekopogtatott, hogy szemtől-szem-

A csehországi inségesek között.

ben lássa a nyomort. S a hol megjelent, ott áldották a nevét, ott nem könyet, hanem hálaadó imádságot fakasztott az inségesek szívéből.

Rögtön megnyitatta a közmagtárakat, melyekben a hadsereg számára gyűjtötték össze a

gabonát, lisztet osztatott szét az éhezők között. Szigorú rendeletet bocsátott ki, mely szerint a gabona-uzsorások összes gabonakészletüket bizonyos megszabott áron adják el a kincstárnak, csak annyit szabad megtartaniok, mennyire családjuknak szüksége van. Hozatott Magyarországból olcsó áron búzát, rozsot, s kiosztatta.

Így aztán a gabona ára hirtelen alászállott, s az éhség ijesztő réme eltűnt Csehországból.

Morvaország kormányzójának titkon hetven-ezer forintot küldött, hogy az inségesek számára gabonát vásároljon. Ez a nagylelkű cselekedet tudomására jutott Mária Teréziának, nyomban ő is ugyanannyit küldetett, hogy a nyomorultakon segítsenek.

Csehországnak volt és van oka, hogy áldva-áldja a nagy fejedelem nevét.

VIII. FEJEZET.

József olasz-, porosz- és franciaországi útja.

Mindazok között az utazások között, melyeket részint álnév, részint a saját neve alatt tett, legnevezetesebbek a római út, II. vagy Nagy Frigyessele való találkozása és a párisi látogatás.

Olaszországba 1769-ben ment el. Tulajdonképen az volt a célja, hogy a világ egyik legérdekesebb városát, Rómát megismerje. A legszigorúbb incognitóban utazott, mindazonáltal a pápa-választásra összegyűlt conclave (a bíboros főpapok gyülekezete) neszét vette annak, hogy József császár Rómába érkezett. Siettek is intézkedni, hogy nagy ünnepiességgel fogadják, de József császár ügyesen kikerülte az ünnepies fogadás kellemetességeit, s öcscsével a toscanai nagyherczeggel váratlanul megjelent a bibornokok gyülekezetében.

Itt vonta magára a figyelmét egy ferenczrendi szerzetes, az eszes és nagyratörő *Ganganelli*, kiből később pápa lett.

A német császár katonai egyenruhájában, csörgő karddal lépett be a bíboros főpapok gyülekezetébe, holott ezt senkinek sem volt szabad tenni.

— Megengedik-e eminenciáid, hogy ezúttal kivétel legyek? — kérdi a császár tréfásan.

Albani bibornok így válaszolt:

— Az a császár, a ki a katolikus egyháznak védője és oltalmazója, minden esetre bejöhet így is a conclave-ba.

Egyébként egész tartózkodása alatt álnév alá rejtőzött. A műkincsekben gazdag város roppantul lekötötte figyelmét. Megnézte a szent Péter templomát, a régi Róma műemlékeit, aztán ellátogatott Nápolyba, s a tenger szépsé-

gében gyönyörködött. Majd a többi olasz városokat vette sorjába, elvegyült az egyszerű nép közé, beszédbe ereszkedett az olasz földmivelőkkel, okult sok minden dolgon, s végül a Habsburgok olaszországi birtokának székvárosába, Milanóba állapodott meg, hogy a sok panaszt, mely onnan érkezett, megvizsgálja és igazságot szolgáltatasson.

Bécsbe visszatérve, sok munka várt reá. Nehéz politikai kérdések vártak megoldásra. Oroszország hatalmas czárnője, II. Katalin hadakozott a törökkel, s az orosz had fényes diadalokat aratott a törökön. A bécsi udvar aggódva vette a hírt, s József elméjében megfogamzott a terv, hogy fölkéri Európának akkor legnagyobb uralkodóját, a Habsburg-dinasztiának egykor elkeseredett ellenségét, II. Frigyes porosz királyt. Bármily fájdalmas emlékek fűzték is Mária Teréziát a porosz királyhoz Szilézia elfoglalása miatt, József nem titkolhatta el, hogy II. Frigyes iránt roppantul érdeklődik. Tetszett neki ez a hatalmas uralkodó, a ki Poroszország nagyságát olyan céltudatosan és annyira szokatlan, csaknem erőszakos erélylyel meg tudta építeni.

Józsefnek az volt a célja, hogy az orosz terjeszkedés ellenében Frigyeszel szövetezzék, mert korántsem látta kívánatosnak, hogy az orosz birodalmának közvetlen szomszédja legyen.

A kornak ez a két legkiválóbb férfia 1771-ben

a neissei táborban találkozott egymással. A neissei püspöki palotában várta Frigyes császári vendégét, s a lépcsőházban eléje ment, megölelte, s ezt mondá:

— Ez a legszebb napja életemnek!

József viszont lelkesedve kiáltott fel:

— Leghőbb vágyam teljesedett.

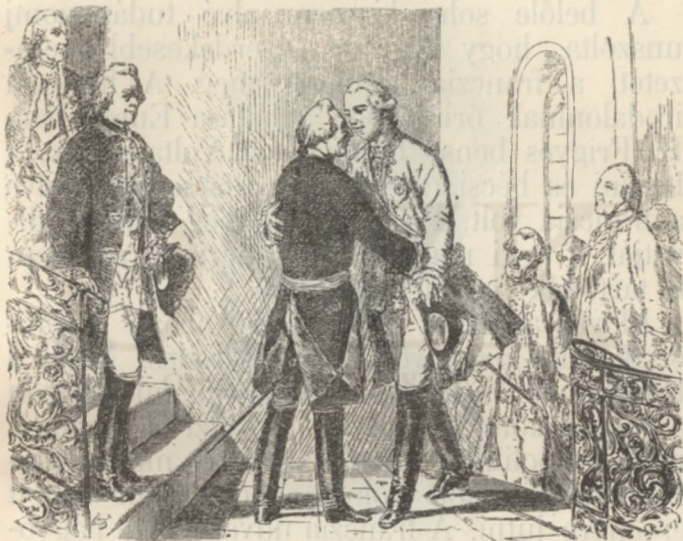
A két uralkodó négy szem között tárgyalt egymással, ámde ez alkalommal végleges megállapodásra nem jutottak. A látogatás udvarias jellegű maradt. Frigyes nagy tiszteletet tanúsított iránta, hadgyakorlatokat rendeztetett, s a porosz katonák bámulatos fegyelme, ügyes harczolási módja bámulattal töltötte el Józsefet. A rákövetkező évben újra találkozott a két uralkodó, s most már határozottabb politikai jellege volt a találkozásnak. Jelen volt az osztrák kancellár is, a híres Kaunitz herczeg. A berlini és bécsi udvar vetette közbe magát, hogy az orosz és török hatalom között a béke helyreálljon.

E második találkozás után néhány hónap mulva az orosz, porosz és osztrák hatalom körmönfont diplomáciai tárgyalásokba bocsátkoztak, s nyélbe ütötték a XVIII. századnak legvakmerőbb paktumát, *Lengyelország első felosztását*.

Ez az igazságtalan és erőszakos cselekedet a három hatalmat jelentékeny területekkel gazdagította, hazánknak is visszajuttatta birtokába a szépesi városokat, melyeket még Zsigmond

király zálogosított volt el, s azóta a lengyelek birtokában volt.

Hogy e diplomáciai merényletben, melynek jogosságát mai napig sem ismerheti el senki, minő része volt József császárnak, az még ma

«Ez a legszebb napja életemnek».

sincsen egészen kiderítve. Hogy volt része benne, még pedig nem csekély, az abból is kitetszik, hogy Lengyelországból a legnagyobb részt, s a legtermékenyebbet, a mai Galiciát és Lodomériát Ausztria kapta.

Józsefnek harmadik nagyobb szabású útja

a franciaországi volt. Ez utazásra az adott okot, hogy József hugát, Mária Antoinette (olvasd Antoánett) főhercegnőt a Bourbon-család egyik sarja, XVI. Lajos francia király vette feleségül 1770-ben. Hét évvel utóbb látogatta meg hugát József.

A belőle soha ki nem alvó tudás-szomj unszolta, hogy Európa legérdekesebb nemzetét, a francziát, ismerje meg. A francia irodalomnak óriási volt a hatása Európában. II. Frigyes benső barátja volt Voltaire-nek, a berlini és bécsi udvarokban a társalgás nyelve a francia volt, Páris szabta meg Európa divatját, s a ki nem tudott francziául, azt nem is tartották művelt embernek.

Idővel azonban a bécsi udvarban a francziák iránt nagy volt az elkeseredés. Mióta a Bourbonok és Habsburg-Lothringeniek között a rokoni kötelék létesült, az a szives viszony, mely a politikai szövetségnek is megerősítésére szolgálhatott volna, sehogy sem tudott érvényre jutni. A francia udvar a régi hagyományokhoz híven még mindig természetes ellenségének tekintette Bécset.

József tehát azért is ment el Párisba, hogy kézen-közön kiismerje a versaillei udvar hangulatát, s a jeget megtörje, hátha meglehetne a fennálló rendszert változtatni, s a két udvart egymáshoz közelebb lehetne hozni.

Régi szokásához híven, csekély kísérettel ment Párisba. Mindössze huszonnégy ember kísérte,

ő maga pedig Falkenstein grófnak czímezte magát.

Valóságos művészet kellett ahhoz, hogy az ünnepélyes fogadtatások ceremóniái elől me-

Mária Antoinette.

neküljön. Számos mulattató epizódról tesznek József életirói említést, melyek Józsefet, mint az egyszerűség, természetesség és lelki jószág mintaképét tüntetik fel. A versaillei udvar pazar fényétől, francia kényelemszeretetétől egyálta-

lában nem volt elragadtatva. XVI. Lajos pompája élénk, sőt kirívó ellentétben volt sógorának puritán egyszerűségétől.

József őszintén kijelentette, hogy ő nem mulatni jött Párisba, sem azért, hogy lépten-nyomon ünnepeljék, hanem azért, hogy tanuljon. Az ünnepségek elől megszökve, nyakába vette Párist, meglátogatta a művészeti és kulturális intézményeket, órákig elidőzött a nagy kórházban, megfigyelte berendezését, s midőn távozott, fejedelmi bőkezűséggel ajándékozta meg e jótékony intézményt; érdeklődött a vakok és süketnémák intézete iránt, bámulta a francia műízlést, mely a francia iparczikkek gyártásában mutatkozott.

A francia nép rajongása vette körül, mert ilyen jellemvonásokat csak a históriából ismertek, s Franciaországnak csak egy királya volt, a kihez József császárt hasonlíthatták: IV. vagy jó Henrik.

A színházban, midőn hugával megjelent, a lobbanékony francziák kendőket lobogtatva éljeneztek, s ha a darabban olyan vonatkozású szavak voltak, melyeket Józsefre lehetett érteni, tüntető tapsokban törtek ki, s mind felállottak.

Párisból a nagyobb francia városokba ment, hogy újat lásson és valamit tanuljon, mert *tanulni akart csupán*, s valóban egyetlen útja sem volt ennyire tanulságos.

A nép szeretete, csodálata fogadta minde-

A francziák lelkesedése.

nütt, ámde a kényes királyi udvar, a főnemes-
ség még sem tudta őt megszeretni. Egyszerü-
sége, igénytelensége szemet szúrt, megjegyzé-

sei gyakran zavarba hozták a hugát, a sógorát. Nem állhatta meg, hogy szóvá ne tegye azt a sok hiábavaló pompát, mely hugát körülvette, azt a bűnös közönyt, mely XVI. Lajost minden iránt érzéketlenné tette: a mi humánus és szép volt. XVI. Lajos sohasem járt Páris nagyszerű kórházába, nem ment el a közintézetekbe. A versaillei palota csecsebecsén s az udvari multságokon kívül semmi egyéb nem érdekelt.

Természetes dolog, hogy József császár gúnyoló szavai nagyon elevenére tapintottak az udvari embereknek, s midőn megtudták, hogy József császár Francziaország büszkeségét, Voltaire-t nem kívánta látni, — ugyanis anyjának megígérte, hogy nem fog Voltaire-ral találkozni, — nosza a francia közvélemény hirtelen ellene fordult, s a «különcz császár»-ra egész rakás gúny-dalt készítettek.

Hja, a nemzeti hiúságon ütött seb szokott a legjobban fájni. Két hónapi franciaországi tartózkodás után Svájczon keresztül véve útját, visszatért Bécsbe.

IX. FEJEZET.

Mária Terézia halála, József trónra jutása.

Mária Terézia 1780 nyarán kezdett betegeskedni. Hatvannégy éves volt csak, ámde túlsá-

Anyja kezét fogva sirt.

gosan elhízott s gyakrabban érezte, hogy lélekzetvétele nehéz, fulladási rohamok fogták el.

A buzgó, vallásos nő nyugton várta a végét. Érezte, hogy napjai meg vannak számlálva.

József a nehéz beteg ágya mellett ülve, kezét fogva sirt, s az anya vigasztalta:

— Kérlek, fiam, ne sirj; nyugalmam engem is elhagy, ha könnyeidet látom.

November 26-dikán behivatta gyermekeit, s így szólott hozzájuk:

— Gyermekeim, az Úr testét magamhoz vettem már, tudom, hogy közel van a halálom órája. Ne feledkezzetek meg arról, hogy minő szerető gonddal neveltünk titeket, mennyire szerettünk, s mindent elkövettünk, hogy boldogságotokat előmozdítsuk. Immár reád száll, fiam, — mondá Józsefre vetvén megtört szemét — reád száll minden hatalmam; viseld gondját testvéreidnek, légy az árváknak igaz atyja! . . . Ti pedig legyetek szófogadó, hálás gyermekei . . . Őszintén forduljatok hozzá minden dolgotokban.

A haldokló anya megáldotta gyermekeit egyenkint és elbocsátotta őket.

Csak József maradt mellette.

Mária Terézia még sokat akart utódjának a szívére kötni. Anyai bölcs tanácsokat adott neki, s midőn a beszédben elfáradt, fia kérte őt, hogy pihenjen.

Mária Terézia gyöngén rázta a fejét s mondá:

— Nehány óra múlva Isten ítélő széke előtt kell megjelennem, azt hiszed, hogy tudnék aludni?

A nemes uralkodónő, a kinek tiszta volt a

lelkiismerete, november 29-dikén csendesen elszenderült. Azokat a nagy kínokat, melyek elfogták, megnyugtatta a tiszta öntudat, hogy rosszat nem cselekedett, s népeinek mindig javát akarta.

Mária Teréziát méltán siratták alattvalói, s azok, a kik József nagy terveit ismerték, bizonyos aggodalommal gondoltak a jövőre:

— Vajjon mi lesz majd ezután!

— — — — —

Így lőn 1780-ban egyedüli ura az ausztriai császárságnak és Magyarországnak II. József.

Huszonnégy esztendőskorában állott anyja mellé társuralkodónak, s tizenhat éven keresztül gyakorolta magát — az önmegegyezésben. A hatalomnak csak névleges, de nem tényleges vezetője volt. Anyja erős ragaszkodása a meglevőhöz, minduntalan megkötötte a kezét, teremő, újító szelleme olyan volt, mint a lekötött szárnyú sas. Rengeteg sokat tanult, még többet eszmélődött, de megvalósítani nagy eszméit nem tudta.

Negyven éves férfiú volt, erős akaratú és mindenek felett önálló; nem kapkodó és szélsőséges ifjú, kit a tanácsosok vezetnek, s a ki akaratlanul is eszközzé változik tanácsadói kezében.

József bölcsen számot vetett magával és azokkal az országokkal, melyeknek immár korlátlan ura. Tudta, hogy számos tartomány, számos nemzet és vallásfelekezet van itt együtt,

melyeket egyöntetűen kormányozni nem lehet. Járt mindenütt a tizenhat év alatt, megismerte mindenütt a főnálló intézményeket, a közigazgatás és törvényhozás, az igazságszolgáltatás és művelődési viszonyok, az egyházi és világi hatóságok mind ismertek voltak előtte.

Ha anyja nyomdokain akart volna haladni, nagyon könnyű lett volna a dolga. Hadd haladjon minden a régi mederben. Fejére téteti a császári koronát, aztán elmegy Pozsonyba, kiadja a királyi hitlevelet, aztán megkoronáztatja magát a Szent István koronájával, országgyűlést is tart, a mikor feltétlenül szükségesnek látja . . .

Csakhogy József messzibbre látott. Új korszakot akart megnyitni, régi intézményeket akart porba dönteni, s ezeknek a romjain felépíteni az új *ausztriai birodalmat, az egységes közös birodalmat*, mely nem hull szét tartományokra, hanem *nyelvben és törvényben* egylesz.

Ez lebegett czélul lelkének szemei előtt.

A feladat óriási nagyságának tudatával birt. Erről megható tanuságot tesz az a levél, melyet anyja halála után Choiseulhez, XVI. Lajos miniszteréhez intézett. A levél így hangzik:

«Barátom!

Anyám, a császárnő, nagy birodalmat, különböző tehetségű minisztereket és táborno-

kokat, hűséges alattvalókat és olyan dicsőséget hagyott örökségül, hogy azt nagyon nehéz lesz épen megőriznem vagy gyarapítanom.

A császárnénak kiváló tapintata volt abban, hogy megválaszsa a birodalom politikai vezéreit. Kaunitz a külügyminiszter, Hatzfeld a kancellár, a nagykövetek egyike-másika igen hasznos szolgálatokat tettek a birodalomnak.

A tartományok kormányzatával nem vagyok egészen megelégedve, e tekintetben egy és más újításra lesz szükség.

A papságnak a politikai kérdésekben eddig tapasztalt befolyása nincs helyén, s korántsem tartom szükségesnek, hogy földi dolgokban fáradozzanak azok, kiknek a lelki dolgokkal kellene foglalkozniuk.

A pénzügyi viszonyok is rendezetlenek. Számos fölösleges kiadás van, melyek nagy teherként nehezednek az államháztartásra, holott a fölösleges kiadások beszüntetésével könnyen lehetne e visszás állapotot segíteni.

Mindezekkel a dolgokkal behatóan kell még foglalkoznom; kötelességem hű teljesítése megkívánja, hogy a kormányzás minden ágáról beható ismeretekre tegyek szert, mert különben a török nagyvezérhez volnék hasonló, a kinek egyéb gondja sincs, mint az, hogy életét minél kényelmesebbé tegye.

Éljen ön gondtalanabbul mint én. Még elég fiatal vagyok, de mire mindazt megvalósítha-

tom, a mit czélul kitűztem magamnak — agastyánná leszek.

Bécsben, 1780 deczember havában.

József.»

Így fogta fel hivatását József császár.

X. FEJEZET.

József császár újításai és Magyarország.

Azok a nagyszabású újítások vagy reformok, melyekre József oly hosszú idő óta készülődött, elég gyors egymásutánban következtek. A tettvágyó fejedelem abból az alapelvből indult ki, hogy *birodalmát*, mely föltétlenül egységes, közös nyelv és közös törvények fogják összeolvasztani, hahogy a régi törvények, a szokás, a különböző nemzetiségek eddig részekre szaggatták.

Mindenek előtt egyenlő jogú, bár különböző nagyságú *tartományokra* osztotta fel. Magyarországot is olybá tekintette, mint a tizenhárom császári tartomány egyikét, Erdély és Horvátországot természetesen különválasztotta, mintha soha sem tartoztak volna egymáshoz.

Első cselekedete Magyarországot illetőleg az volt, hogy országgyűlés összehívása nélkül, rendelet, vagy ha úgy nevezzük, császári leirat alakjában tudatta Magyarország megyéit 1780 november 30-dikán, tehát Mária Terézia halála

után egy nappal, hogy a kormányt átvette. Hanem országgyűlés összehívásáról, királyi hitlevél kiadásáról szó sem volt a leiratban.

Igaz ugyan, hogy a magyarok Mária Terézia alatt lassankint hozzá szoktak ahhoz, hogy országgyűlés hosszú ideig nem volt, de az mégis nagyon zokon esett, hogy József nem hirdetett királykoronázó gyűlést, melynek a magyar alkotmány értelmében igen nagy fontossága volt, mert a magyar törvények értelmében királynak sem lehetett az olyan uralkodót tartani, a kinek fejére nem tették a Szent István koronáját, s a ki a királyi hitlevélben nem biztosította a nemzetet arról, hogy az alkotmányt tiszteletben fogja tartani, s azok szerint a kardinális törvények szerint kíván uralkodni, melyeket a király és nemzet közös akarattal hoztak századokon át.

József tudta, hogy minő nagy sérelmet követett el mindjárt első rendeletével a magyar alkotmány ellen, de azért mégis megtette, mert a királyi hitlevél kiadása és a megkoronázás minden további tervbe vett reformjának útját szegte volna, ha ugyan a királyi szót nem akarta volna megszegni. Magyarországon ugyanis törvényerőre csak az emelkedett, a mit az országgyűlés a király szentesítésével határozott, már pedig arra József nem számíthatott, hogy alkotmányfelforgató intézkedéseit a magyar rendek hozzájárulásával keresztül viheti.

Természetes dolog, hogy Magyarország ilyen kezdet után aggódva nézett a jövőnek elébe.

A rákövetkező évben érkezett le a budai helytartó-tanácsához a második császári rendelet, mely az eddigi *szigorú cenzurát egyszerűen eltörölte*.

Mi volt a cenzúra? A könyveknek valamely hivatalos közeg által való előleges átvizsgálása. Mielőtt az úgynevezett cenzor a kéziratban levő munkára reá nem irta, hogy kinyomtatható, nem volt szabad azt kinyomtatni. A szabad sajtónak hivatalos megrendszabályozását a szabad szellemű és nemes gondolkodású fejedelem nem tűrhette.

Ebből az intézkedéséből napnál világosabban kitetszik, hogy József császár a legújabb kor eszméinek a megvalósítására törekedett már a francia forradalom kitörése előtt kilencz esztendővel, s így határozottan megelőzte a korát, csakhogy épen ez az időnap előtt való megvalósítás, a helyzetnek és viszonyoknak éretlensége volt minden törekvésének legfőbb akadálya.

A cenzúra eltörlése félelemmel töltötte el azokat az ósdiakat, a kik a szabadabb szellem káros hatásától féltek, ámde lelkesedéssel azokat, kik az általános emberi jogok tisztelői voltak, s a haladástól és felvilágosodástól nem féltették az államot.

Igaz, hogy a sajtónak megadott eme szabadság sok olyan ember kezébe is adott tollat,

a kik magát Józsefet sem kimélték meg az erős kritikától, de Józsefet nem bántotta az igazság. Előtte magasabb eszmény lebegett: az állam jóléte. Ha az új könyv ezt nem veszélyezteti, a személyét sujtó kritika nem árthat semmit. Így gondolkodott.

Látván továbbá, hogy az államhivatalnokok nyugdíjának megállapításánál nagyon igazságtalan és önkényes az eljárás, új rendelettel szabályozta a nyugdíj-jogosultságot. Mindenek előtt vagy kevesebbre szorította, vagy egészen visszavonta az olyan nyugdíjakat, melyeket az illető érdemes és hosszú ideig tartó munkával nem érdemelt ki.

Föltétlenül szükséges volt ez az új intézkedés, bár sokan érzékeny veszteséget szenvedtek miatta, de József nem törődött a siránkozással, ő az igazságot és méltányosságot többre becsülte az udvaroncok tömjenezésénél.

Ezután az egyházi ügyek reformját vette elő. Egyike volt ez a legkényesebb ügyeknek. Még anyja életében kieszközölte, hogy a jezsuitaszerzetet a birodalomban eltörülte. A jezsuiták politikai szereplése mindig bántotta őt. Említettük már, hogy a franczia kanczellárhoz intézett levelében is szóvá tette, hogy a papok ne törődjenek földi dolgokkal, mikor rájuk a lelki dolgok gondviselése van bízva.

A jezsuiták után sorra következtek azok a férfi- és nő-szerzetes rendek, melyek tanítással vagy betegápolással nem foglalkoztak.

Az eltörült szerzetesrendek közt voltak a következők: a karthausiak, tertiáriusok, klarissza-szüzek, kapuczinusok, ágoston-rendiek, benczések, premontreiek, ciszterciek, karmeliták, pálos-rendiek, a ferenczrendi női szerzetek. Mindössze száznegyven szerzet.

A szerzeteket vagy iskolákká alakították át, vagy plébániává változtatták át, a templomi kincseket, a kolostorok ingóságait és földbirtokait elárverezték, s a befolyt nagy összeget vallási és tanulmányi alap gyanánt kezelték. Ebből a pénzből állíttatott fel József ezer új plébániát, mert annyi szerzet eltörlése után plébániákra szükség volt. Ilyen gyökeres reform, elképzelhetni, mekkora ellenhatást szült a papság körében. A római szentszékhez halomszámra érkeztek a siralmas panaszlevelek, s a szerzetesek onnan vártak orvoslást a császár hatalma ellenében.

Ezt a rendeletet még egy másik, főleg Magyarországra nézve fontos, előzte meg. Ez volt az úgynevezett *«türelmi rendelet»*, melynek az a lényege, hogy József rendeletben intézte el a vallásfelekezeteknek egymáshoz való viszonyát. *Teljes vallásszabadságot hirdetett* a protestáns vallásfelekezeteknek.

Azt jelentette, hogy a lutheránusok, reformátusok, a görög nem egyesültek az ország minden részében szabadon gyakorolhatják vallásukat; a hol legalább száz család él együtt, ott gyülekezetet létesíthetnek, iskolákat állít-

hatnak fel. A törvénykezésben tekintettel kell lenni a lakosok vallására, s a protestáns papok a katolikus püspököktől nem függenek. A egyes házasságokból származott gyermekek az apa vallásában neveltetnek, ha katolikus, de az anya vallása szerint, ha az apa protestáns, az anya pedig katolikus.

Ha tekintetbe vesszük, hogy hazánkban közel két századon át minő áldatlan küzdelem folyt a katolikusok és protestánsok között, hogy a Bocskay, Bethlen, I. Rákóczy György, Tököli és II. Rákóczy Ferencz fölkelésének is egyik oka a vallás szabad gyakorlása miatt folyt, s hogy az ország nyomorúságának épen ezt a vallási villongást kell tulajdonítanunk a többi áldatlan politikai tényező mellett: bizony Józsefnek még ezt a félrendszabályát is bölcsnek és fölötte kívánatosnak kell tekintenünk. Ámde azért korántse higgyük, hogy akár a katolikusok, akár a protestánsok vele teljesen meg voltak elégedve. A katolikusok fölötte soknak, a protestánsok méltánytalanul kevésnek tekintették; azokat bántotta az, hogy a protestáns a törvény előtt egyenlő a katolikussal, ezek fájlalták, hogy csak «megtűrt» felekezetnek minősíti őket a császári rendelet.

József nem törődött azzal, hogy megvannak-e elégedve a császári rendelettel. Az ellenszegülő egyházfőket szigorúan utasította, hogy a türelmi rendeletet tiszteletben tartsák, vagy ha nekik nem tetszik, állásaikról mondjanak le.

A római pápát ezek a vallás belső életében tett újítások nagyon bántották. A római szent-széktől gyakran jöttek a római császárhoz óvó, intő, kérő, fenyegető átiratok, de egyik sem tudta Józsefet visszariasztani attól, hogy a megkezdett úton tovább ne haladjon.

Végre mikor az ősi, régi «*placetum regium*»-ot újra föllelevenítette, akkor a pápa megmozdult és személyesen eljött, hogy Józsefre hatással legyen.

Mi volt a *placetum regium*? Ez a latin kifejezés azt jelenti, hogy a pápa a király beleegyezése nélkül egyházi méltóságra senkit sem nevezhet ki. A magyar királynak ez régi joga volt, s most a királyi hatalmat megkoronázatlanul is teljes, sőt korlátlan hatáskörrel gyakorló József ezzel a rendelettel elejét akarta venni a pápai beleavatkozásnak.

VI. Pius római pápa meglátogatta József császárt abban a reménységben, hogy mint a vallásos buzgóságáról híres Mária Terézia fiát lebeszéli majd arról, hogy a vallásügyekben kiadott rendeleteit foganatosítsa. Az egyház feje fordult az egyház hű fiához, a katolikus vallás védőjéhez.

József olyan tisztelettel fogadta az agg főpapot, mint a minő megillette. Szeretetreméltóbb házigazdát képzelni sem lehet, mint a minő József volt, ámde a tárgyalások, atyai rábeszélések mind hiába valók voltak, József határozottan kijelentette, hogy mind az, a mit tett, jogos

és méltányos volt, azzal nem kárát, hanem csak hasznát czélozta úgy az egyháznak, mint a birodalomnak. Egy és más lényegtelen, jobbra formai módosításba beleegyezett, de lé-

József és VI. Pius pápa.

nyegében annál maradt, a mit már egyszer kimondott.

Ezek voltak Józsefnek az egyházi ügyekben való újításai.

A többi reform tárgyalásánál főleg hazánkra leszünk tekintettel, mert hazánk közjogi viszonya Ausztriához s az uralkodó császárhoz

egészen más volt, mint az egységes birodalom keretébe belefoglalt tartományoké.

Magyarországot az uralkodó családdal s így az ausztriai császársághoz csupán a pragmática sanctio nevű kétoldalú szerződés csatolta, melyet a magyar nemzet az 1722/23-diki pozsonyi országgyűlésen kötött III. Károly királlyal, II. József nagyatyjával.

E kétoldalú szerződés kötelezte az uralkodót és kötelezte a nemzetet is. Az uralkodónak el kellett s el kell minden időben ismernie Magyarországnak teljes függetlenségét, tiszteletben kell tartania a magyar országgyűlés által hozott törvényeket; a nemzet viszont kötelezte magát, hogy míg a Habsburg családból akár férfi, akár nő sarjadék él: azt jog szerint megilleti a magyar trón, s csak akkor száll vissza a nemzetre a szabad királyválasztás joga, ha a Habsburg-család teljesen kihal. Mindaddig az ausztriai császár egy személyben magyar király is, e szerint az osztrák császárság és magyar királyság között csak personal unio (az uralkodó személyének közössége) áll fenn.

Vajjon csodálkozhatik-e valaki azon, hogy a magyar nemzet, mely önállóságára és függetlenségére még a legnyomorúságosabb időkben is büszke volt, ez egyetlen ősi kincséhez szível-lélelkel ragaszkodott?

Minthogy Józsefnek már első cselekedete, hogy sem királyi hitlevelet nem adott ki,

sem magát meg nem koronáztatta, ellenkezett az ország törvényeivel, s ellenkezett főleg a nagyatyja által szentesített *pragmatica sanctio*val: a nemzet a különben nemes szándékú és fenkölt lelkű fejedelem további, s az alkotmány szerint törvénytelen rendeleteivel szemben nemcsak a legnagyobb mértékben bizalmatlan volt, hanem a leghatározottabban szembe is szállott.

A rendeletek alapján való uralkodás nyilván nem jelentett egyebet, mint azt, hogy József Magyarországot birodalma tartományának tekintti, mint Csehországot, Galicziát vagy a többi; nem törődik a magyar törvényekkel, semmibe sem veszi az alkotmányt. Így aztán már jóeleve ki volt mondva a halálos ítélet József minden újítására Magyarországon. Bármily üdvösek és jók voltak is a császár rendeletei, gyökeret egy olyan országban nem verhettek, mely József császárt a hatalom intézőjének kénytelen ugyan nézni, de koronás fejének nem tekintheti.

A nagyeszű fejedelem tehát milliók meg milliók akaratával állott szemben, s mert ifjú korától hozzá szokott ahhoz, hogy a császár parancsa szent és sérthetetlen, azt hitte, a makacs nemzetet is megtöri, s a rendeletekkel porba döntött intézmények ronjain hamarosan felépíti azt a birodalmat, mely papiron igézetesen szép lehetett, de a valóságban el sem képzelhető.

Kisérjük nyomról-nyomra József császár reformjait hazánkban, hogy megvilágosodjék előttünk a helyzet.

József elrendelte, hogy a magyar szent koronát, mint ritka ódon műkincset szállítsák fel Bécsbe a kincsesházba.

József nem vette tekintetbe, hogy midőn ezt a rendeletet leküldötte a Pozsonyból Budára áthelyezett helytartótanácsához, lábbal tiprotta a magyar nemzet legszentebb emlékét, megsértett egy közel nyolczszáz éves ereklyét: a szent koronát.

József kicsiny dolognak tekintette azt, a mi a magyar nemzet szemében igen nagy volt. A szent koronához a nemzetet a legdicsőbb emlékek fűzték, a szabad királyi hatalom jelképe volt, mely előtt a magyar hagyományos alattvalói hódolattal térdet-fejet hajt, mert az első magyar királynak, Szent Istvánnak a fejét ékesítette.

Nos hát, a császár megparancsolta, hogy fölvigyék Bécsbe, és megtörtént.

A nemzet szíve megtelt elégedetlenséggel és keserűséggel. Minden ezután következő rendelet nem jóhiszeműnek, hanem ellenségesnek tetszett a nemzet előtt, mert az az uralkodó küldötte, a ki nem átalotta a Szent István koronáját ódon műkincsnek tekinteni.

Jött aztán a *német nyelvi rendelet*.

Említettük, hogy József *egynyelvű* birodalomról álmodozott. A mi az osztrák tartomá-

nyokban keresztülvihető volt, annak Magyarországon legyőzhetetlen akadályai támadtak. A császár elrendelte, hogy minden hivatalnoknak három év alatt meg kell tanulnia németül, mert ezentúl a hivatalos nyelv az egész birodalomban, tehát Magyarországon is, a *német* lesz.

Ámde Józsefnek meg volt a maga észszerű érve a magyarokkal szemben, midőn e rendelet ellen a megyék felzúdultak. «Eddig — úgymond — Magyarországon a törvényhozás, az igazságszolgáltatás nyelve a *latin* volt. Mi kifogása lehet a magyaroknak az ellen, ha a *holt* latin nyelv helyett az *élő német* nyelv lesz.»

Minthogy a nemzetnek módot kell nyújtani arra, hogy a birodalom közös nyelvét, a németet, megtanulják, nos hát az iskolákban is németnek kell a tanítás nyelvének lennie.

A nemzet méltó felháborodása volt erre a rendeletre a felelet. Már az a tény, hogy valamely nemzetre, mely minden időben függetlennek és szabadnak vallotta magát, reáerőszakolnak egy olyan nyelvet, mely reá nézve mindig idegen volt, eléggé tanuskodik József császárnak a magyar viszonyokat illető tájékozatlanságáról. Ámde el kell ismernünk, hogy ennek a rendeletnek köszönhetünk a legtöbbet, s méltán hálásak lehetünk érette József császárnak.

Az a hatalmas ellenhatás, melyet József

német nyelvi rendelete országszerte keltett, több százados bűnének bevallására kényszerítette a nemzetet. A latin műveltség századokon át háttérbe szorította a magyart, az iskolák, a törvényhozás nyelve a latin lévén, parlagon maradt legdrágább kincsünk, a nemzeti nyelv. Ime, egy József császárra volt a magyar nemzetnek szüksége, hogy felocsudják mély álmából, s kezdje becsülni azt, a mivel eddig nem törődött. A magyar írók lelkes írásai, költeményei kiáltó szózatokká váltak, s midőn a magyar iskolákban az idegenből ide telepített tanárok azzal vesződtek, hogy a magyar ifjakat németül tanítsák meg, ezeknek az ifjaknak a szívében magasan felcsapott a lelkesedés, a nemzeti felbuzdulás lángja, s a magyar nyelv, magyar viselet hirtelen divattá vált az egész országban.

A megyék fejtették ki a legnagyobb buzgóságot abban, hogy minduntalan fölriratokkal világosítsák fel a császárt s arra bírják, hogy törvénytelen, alkotmányellenes rendeleteit vonja vissza. József csak azért sem akart engedni, s még kiméleltenebb hangon leczkértette a megyéket, hogy rendeleteit föltétlenül és minden ellenmondás nélkül végre kell hajtani.

Az ám, csak hogy a magyar megyéknek meg volt az a szenvedőleges hatalma, az úgynevezett *vis inertiae*, hogy a császári rendeleteket akár elolvasatlanul félretette és — nem hajtotta végre. Lehetett abban a legnagyobb bölcsesség,

célozhatta az Magyarországnak igazi javát, mind hiába, beleütközött az alkotmányunk erős bástyafalaiba, s e bástyafalak, a megyék, ellentállottak.

József meg akarta törni a megyék hatalmát is. Egy újabb rendelettel egyszerűen eltörülte azokat, s felosztotta Magyarországot kerületekre (Bezirk), és a kerületek élére császári biztosokat állított (Commissäre). Ez volt a reformjaiban vakmerő császárnak a legfélszegebb intézkedése. E tisztán karhatalomra támaszkodó rendelet keresztülvitele roppant nehézségekbe ütközött, de József akarta, s annak meg kellett lennie.

A császársban meg volt a végletekig menő dacz, ugyanez fejlődött ki a megyék uraiban. A mit tettek, azt csak az erőszaknak engedve tették, s minden törvényellenes rendelet ellen ünnepélyesen tiltakoztak, s az összes reformok mintegy homokra voltak építve, hosszú életűek egyáltalában nem lehettek azok.

Az ország közigazgatása idegen emberek kezébe került, a kiket zsandárok fegyvere védett meg. Az adóbehajtás is csak erőszakkal sikerülhetett, s a nemzet passzív ellenállásában nyilatkozó erő sokkal nagyobb volt a császári hatalomnál.

Vetett-e ezzel számot József vagy bizott föltétlenül abban, hogy a kor szellemét, alattvalói gondolkodását villámgyorsasággal megtudja változtatni? Az elméletek nagy embere

haladt tovább a maga útján, s a reformok gyorsan követték egymást.

Az anyja által megkezdett tanítási-újításokat, az iskolák újjászervezését nagy buzgósággal folytatta. A császári főigazgatók alá rendelte a középiskolákat, s a német nyelvnek hathatós tanítását tűzte ki legfőbb czélul.

Így aztán a tanulók és német tanáraik között a legélesebb ellentétek fejlődtek ki, s ez egészségtelen állapot útját szegte minden haladásnak. Tagadhatatlan, hogy az iskola-ügy, a népoktatás különösen sokat köszönhet Mária Terézia és József császár reformjainak, mert számos népiskola keletkezett, s az irni-olvasni tudók száma jelentékenyen szaporodott, a tanítás módja is megjavult, de mint nyomasztó lidércz, úgy ült a szíveken a németesítéstől való félelem.

Az apák nemzeti felbuzdulása átszármazott a fiakra, s lelkes ifjúság növekedett fel e nemzetietlen áramlat közepett. A lelkes paptanárok maguk jártak jó példával előre, midőn a hivatalos német szellemmel szemben biztatták titkon az ifjúságot, hogy szeresse a maga nyelvét, olvassa a magyar költők műveit.

József kiváló figyelemben részesítette a népet is. Már régóta szálla volt a szemében, hogy Magyarországon milyen kiáltó ellentét van a nemesek és jobbágyok között. Nem elégedett meg anyjának avval a rendeletével, hogy a jobbágyoknak visszaadta a szabad köl-

tözködési jogot, melyet a gyászos emlékü Dózsa-féle parasztlázadás leveretésekor 1514-ben elvesztettek, hanem megengedte azt is, hogy birtokot szerezzenek, és földesuraik hatalma alól kikerüljenek. Az *egyéni szabadság*, a *polgári egyenlőség* fenséges eszméjét akarta már ekkor keresztül vinni, s a nemesnek és nem nemesnek a törvény előtt való egyenlőségét mondotta ki. Ne csak kötelességei, hanem jogai is legyenek. E célból elrendelte, hogy a földet mérjék fel, a birtokviszonyokat állapítsák meg, a házakat számozzák meg, a népet írják össze.

Ily alapon kívánta behozni az általános adózást, kire-kire vagyoni helyzetéhez képest róni ki az adót, még pedig tekintet nélkül arra: vajjon nemes-e az illető vagy jobbágy.

Ezt a rendeletet is, mely magában véve szép és üdvös volt, karhatalommal kellett keresztül vinnie, s mert néhol, főleg Erdélyben, az intézkedést rosszakaró kolomposok a népnek balul magyarázták: rettenetes következményei voltak.

Az erdélyi oláhok egy része föllázadt, mert bujtogatóik úgy oktatták ki, hogy József császár megelégette már a magyar földesurak basáskodását, elrendelte, hogy mindenkinek legyen földje, birtoka, ne csak az uraknak. A jó császár kívánsága tehát az, hogy az oláhok vegyék el az uraktól a földet. Hóra, Kloska és Krisán, a lázadó oláhok vezetői, összezsúfolták

az oláhokat, s leirhatatlan kegyetlenséggel támadtak a magyar földbirtokosokra.

E vadállati vérengzésnek hatvankét magyar falu, száznyolczvannál több nemes udvarház lakói, mintegy négyezer ember esett áldozatul.

A korabeliek József császárt tették felelőssé a nyomorúságért, bár a kolomposok életükkel lakoltak, mert József császár, mihelyt hírért vette a Hóra-féle lázadásnak, intézkedett, hogy a császári sereg szórja szét a lázadókat, állítsa helyre a rendet és békét Erdélyben, s büntesse meg példásan a bujtogatókat.

Megtörtént. Oh, de József császár nem okult e véres példán, mely rendeletének rosszakarató magyarázatából származott.

József nem akart feleüton megállani. Nem bántotta őt, hogy a nemzet forrongott, elégedetlen volt. Az eltörölt vármegyék még mindig ragaszkodtak abbeli jogukhoz, hogy feliratokban fordultak a császárhoz, s kérték, hogy térjen vissza az alkotmányosság útjára, ne tiporja lábbal Magyarország törvényeit, hívjon össze országgyűlést, vonja vissza mindazokat a rendeleteket, melyek önkényesek voltak, s így Magyarországot nem kötelezhetik.

XI. FEJEZET.

A visszahatás.

Józsefnek az volt a célja, hogy birodalma egységes legyen, népei pedig boldogok.

Sem az egyiket, sem a másikat nem érte el. Az egységes birodalom, melynek egy törvénye és egy hivatalos nyelve van, megvolt ugyan a *rendeletek*-ben, melyek vaskövetkezetességgel szolgálták az uralkodó nagy célját, de valójában szó sem lehetett egységes birodalomról.

Ha József jobban beleláthatott volna a dolgok fejleményébe, az új intézmények kártyavarába, nem kellett volna prófétai lélekkel birtania, hogy megjósolja a szomorú végét.

Az abszolút hatalom, melynek a segélyével mintegy reá akarta népeire kényszeríteni idő előtt a legújabb korszak később magasztalt újításait, kimondhatatlanul gyűlöletessé vált. A talajnak fokozatos előkészítése, a föltétlenül szükséges alapvető munka hiányzott. A *nép nem érezte a szükségét ezeknek az újításoknak*, s mert koraszülött volt minden, s mert erővel kényszerítették arra, a minek önkényt és fokozatosan kellett volna bekövetkeznie, természetesen visszahatást szült a társadalom minden rétegében.

A magyar közvélemény a «kalapos király»-t gúny tárgyává tette, a költők és írók műveite voltak célzatokkal József császár erőszakos újításaira. Gyűlöletessé vált a német köntös, a háromszögletű kalap, a strimfli, kultuszszá változott a nemzeti viselet, s nem mulasztottak el egy alkalmat sem, hogy keserű gúnynyal ki ne fakadjanak József császár ellen. Még a magyar főurak körében is, a kiket Mária Terézia királyi kegye felédesgetett Bécsbe, s ott a környezet magyar mivoltukból kivetkőztetett, kezdtek visszatérni az eddig becsmért magyar hazába, s kezdték szépnak találni azt a «kocsis nyelvet», melytől a francia és német kedvéért eddig elszoktak.

Bármily nagy hibái voltak is a magyar nemzetnek, s bármily súlyosan bűnhődtek is ezért a századok folyamán, egy erényük volt: az alkotmányhoz való törhetetlen ragaszkodás. A szép, nyájas szó, a lovagiasságra való hivatkozás, a királyi kegy ideig-óráig elvakította főurainkat, de ha arról volt szó, hogy Magyarország alája legyen rendelve Ausztriának, hogy a magyar törvények háttérbe szoruljanak idegen rendeletek mellett: akkor a magyar főnemesség is felemelte tiltó szavát, s egy vérré, egy testté vált a középnemességgel.

Az állapot tehát, melyet József hét évi bámulatos munkával hazánkban megteremtett, csupán kényszerállapot volt. Méltán bevált ostromállapotnak, mely számos nyögöt rak az ostrom-

lottak kezére-lábára, de azt nem parancsolhatja reájuk, hogy magukat megadják.

A megadásnak, a beletörődésnek még csak színe sem volt meg. Ez leginkább kiviláglott az 1787-diki osztrák-török háború alkalmával.

József Bosznia miatt izent hadat a szultánnak. A háborút megelőzőleg szövetséget kötött II. Katalin orosz cárnővel, s a hadba személyesen is elment.

Régi, forrón óhajtott vágya volt ez neki, melyet — a mint láttuk — anyja életében nem teljesíthetett.

Nagy seregre, számos élelmi szerre volt szüksége. Sabácz megvétele volt az első tény, mely dicsőséggel járt, ámde a háború további folyama egyéb sem volt lanyha, rengeteg pénzbe kerülő táborozásnál, mert döntő ütközetre nem jutott a sor. A császári táborban hétszázezer ember volt együtt. Oly sereg volt ez, melynél nagyobb sohasem gyült össze. Ezzel a rengeteg haderővel hajdanában Hunyady János vagy Mátyás a törököt könnyű szerrel kiszorította volna Európából, s mindörökre ártalmatlanná tette volna.

A császári hadsereg vezére Lascy tábornok volt, egyébként derék katona, de korántsem arra való hadvezér, hogy az ügyet diadalra juttassa.

Az óriási sereg élelmezése volt a legnehezebb feladat. Most tapasztalta József, hogy milyen Magyarországon a hangulat. Abbeli

rendeletét, hogy sürgősen szállítsanak gabonát a hadseregnek, nagyon lanyhán fogadták, néhány megye — többek között Szabolcs — feliratban tudatta a császárral, hogy a legnagyobb készséggel, sőt lelkesedéssel teljesítik parancsát, ha újításait visszavonja, mert — úgymond a felirat — a magyar nemzet hű a királyához, a szerető szóra mindent megtesz, de a félelmet nem ismeri. Gabonát, újonczot, minden áldozatot meghoznak, ha az uralkodó törvényes formában, országgyűlésen kéri a nemzettől.

József számba sem vette ezeket a feliratokat. Rendelkezett, hogy erővel kell újonczokat szedni, a gabonát pedig feleáron kell beváltani.

Nyílt ellenállás lőn sok helyt ennek az erőszakos rendeletnek a következménye. A császári biztosok fegyveres hatalommal törették fel a magyar birtokosok magtárait, s a kiszabott gabonamennyiséget úgy vitték el.

A jó császárnak rosszul megválasztott eszköze, s azok a lelketlen császári biztosok, kik a parancs végrehajtásával voltak megbízva, nemcsak roppant elkeseredést, hanem lényeges károkat is okoztak a magyar gazdáknak. Valósággal olyan jellege volt ennek a gabonaszedésnek, mint hajdanában a török harácsnak, melyet a várakban önkénykedő basák rendeltek el. A császár nem tudhatott mindarról a sok visszaélésről, önkénykedésről, melyre ezzel

a rendeletével a maga embereinek szabad kezét adott.

Az ország pedig feljajdult, s voltak elegen, a kik keserű elégtételt láttak abban, hogy a veszteg ülő császári tábor semminemű dicsőséget nem aratott. A háború nagyon népszerűtlen volt, költsége pedig elviselhetetlen teher.

Valóban szánandónak tünt fel a nagyeszű uralkodó, a ki nyomorúságba dönti népét csak azért, hogy a török ellen hadakozzék, mely immár annyira elgyöngült, hogy ártalmassá a szomszéd hatalmakra nem válhatott.

Nemcsak hazánkban, hanem az osztrák tartományokban, sőt egész Európában gúny tárgya volt az osztrák-török háború. Nem találta senki észszerűnek, hogy József az oroszokkal szövetségbe a török ellen, s így mintegy elősegítette a rohamosan növekvő orosz hatalmat arra nézve, hogy majdan Európára nézve is veszedelmessé válhassék.

Mit használt az a gyönyörű példa, melyet maga a császár adott katonáinak személyes jelenlétével? . . . Az egyszerű életmód, minden kényelemnek a megvetése, a kora reggeltől késő estig tartó szellemi munka, mely hovatovább megtörte testét-lelkét: méltán bámulatót keltett személye iránt, de a háború ügyét egy árva lépéssel sem vitte előbbre.

Népboldogító ábrándok kecsegtették e háborúval is. Áltatta magát, hogy a török felett győzelmet aratva, tulajdonképen Európa béké-

jét szilárdítja meg hosszú időre, s ez ábrándok ködfátyolképe eltakarta tisztán látó szemét . . .

Nem is sejtette, hogy Európa békéjét nem-sokára egy óriási vihar fogja megrázni, mely rohamosan közeledik s már sötét fellegei vészjóslóan ott lebegnek Francziaország ege fölött, hogy már csak néhány hónap választja el a — forradalomtól.

XII. FEJEZET.

Győzelem helyett — halálos kór.

A tábori élet sanyarúsága, a kimerítő szellemi munka, a mocsaras vidék — az Alduna vidéke — levegője, a nyári rekkenő hőség nem maradhattak hatás nélkül József császárnak amúgy is gyöngye szervezetére.

Ellenállott a kórnak, míg lelkierővel győzte. Pihenés nélkül végezte mindennapi munkáját, olybá tekintette magát is, mintha közkatonának lett volna. A tehetetlen Lascy után a méltatlanul mellőzött Laudon tábornokra bízta a hadsereg vezérletét, de akkor már nem volt a táborban, midőn Laudon valahára egy-két kisebb diadalt aratott, sőt nagy erőfeszítéssel Nándorfehérvárt is hatalmába kerítette.

Józsefet leverte lábáról a mocsár-láz. Betegen hagyta el a tábort, mely neki csak csalo-

dást termett, de babért nem. Bécsbe tért vissza testileg-lelkileg iszonyúan megtörve.

És ekkor jöttek birodalma minden részéből a legnyugtalanítóbb hírek, mintha mindenik egy-egy halálos rém lett volna, mely a sirba döntött régi intézmények vádját sujtotta József császár fejéhez.

Erről a végső vergődésről igaz és hű képet festeni nem lehet. Ime egy nagy embernek a tragikai sorsa, a ki erejében bizakodva, belekapott az idő kerekébe s meglódította, hogy gyorsabban forogjon; a ki a népek multját megtagadva, álmoképet festett lelkében egy olyan jövőről, mely csak egy század múlva fog megvalósulhatni; a ki szíve-lelke minden hevével csak jót és nagyot akart — s mind-ezt hiába.

Messze nyugaton volt Józsefnek egy örökölt tartománya: Németalföld (Hollandia), melyet szintén boldoggá akart tenni egységesítő rendeleteivel. Onnan jött az első megdöbbenő hír. A francia mozgalmakkal egy időben a németalföldiek is föltámadtak, s kimondották, hogy a Habsburg-dinasztiától elszakadnak.

József újításairól tudni sem akartak.

Ez volt az első villámcsapás.

József leakarta küzdeni a betegséget, el akarta feledni azt, mint életében mindent elfeledett, ha országainak valamelyikéről volt szó, ámde orvosai komolyan figyelmeztették, hogy most ne gondoljon semmire a világon, csak magára.

Keserves volt ez a tétlenségre való kárhoztatás a beteg császárra nézve. Lázás álmaiban is mind Hollandiáról beszélt, országos gondok gyötörték.

Majd Tirolból érkeztek nyugtalanító hírek. Ott sem volt boldog tehát a nép, ott is fegyvert ragadtak a szabadságszerető hegylakók, hogy a régi állapotokat helyreállítsák.

Jött végül a hír Magyarországból.

Ennek az országnak a sorsa különösen érdekelte a császárt, mert sehol sem talált elejétől kezdve hevesebb ellenállást, mint itt.

Az ország minden részében a legfőbb fokra hágott az elégtelenség. Az erőszakos újonczállítás, gabonaszedés csak betetőzése volt az előzményeknek. A nemesség némely megyében komolyan fegyverkezik, a császári rendeleteket félre dobják, s minden jel arra mutat, hogy fölkelés van készülöben.

A kancellár kéri a felséges császártól, hogy hallgassa meg a nemzet jogos kérését, tartsa tiszteletben a törvényeket, hirdessen országgyűlést, szüntesse meg az újításokat, mert ezek nélkül Magyarországot boldoggá nem teheti.

A beteg császár még most is dacolni akart a nemzettel, — dacolni a sorssal. Nem engedett egy tapodtat sem, de sokáig már nem tarthatott az ellenállás. A nyugtalanító hírek napról-napra veszélyesebb jelleget öltöttek, s a beteg császár lelkében irtózatossá tusa keletkezett.

Soha nagyobbak nem bizonyult József, mint a mikor önmagát győzte le, midőn ez a vasakaratú ember kezébe vette a tollat, s mintegy élete egész munkáját semmisnek jelentette ki — visszavonta a vallásra és jobbagyságra vonatkozó intézkedésein kívül mind, de mind... elrendelte, hogy Budán gyűljenek össze az ország rendei, mihelyt betegsége jobbra fordul, lemegy ő is Budára és meg fogja magát koronáztatni. Addig is, míg lemehetne, a szent koronát előre küldötte.

Határtalan lelkesedés volt az országban. Tíz éves szenvedésüknek egyszerre vége lőn, s az vigasztalta meg a nemzetet, a ki tíz éven át a törvénytelen rendeletekkel majdnem kétségbe ejtette.

A legnagyobb lelkek diadala volt a Józsefé.

A betegség nem akart jóra fordulni. Az udvari orvosok hiába figyelmeztették a császárt, hogy ne dolgozzék. A császár makacs volt a munkában. Eszméletét nem vesztette el az utolsó pillanatig sem. Meggyónt és felvette az utolsó kenetet. A lelkiatya után elmondotta az imádságot:

«Uram! Te, csupán Te ismered a szívemet, Te tégy tanúságot arról, hogy mindazt, a mit tettem, népeim javára tettem. Legyen meg a Te akaratod! . . .»

A lelkiismeretnek minő tisztasága és nyugodtsága kellett ahhoz, hogy így búcsúzhassék az élettől a nagy uralkodó!

1790 február 20-dikán halt meg.

A kapuczinusok kolostorának sirboltjába, ősei mellé temették. A történelem megőrizte a sir feliratát, melyet ő maga állapított meg haldokolva.

Így hangzik:

Kívánom, hogy ezt írják siromra: «Itt nyugszik egy fejedelem, a kinek jó és nemes szándékai daczára meg kellett érnie, hogy minden törekvése hajótörést szenvedett».

Ebben a sírfeliratban benne volt a nagy uralkodó megrendítő tragikuma.

Kortársai nem értették meg, a történelem Múzsája megadta neki halála után a legfényesebb elégtételt. Ott van helye a legnagyobb és legnemesebb uralkodók sorában. Fél század mulva mindaz önmagától, a kor szükségéből megvalósul, a miért lelkesedett és a hatalom eszközével küzdött.

XIII. FEJEZET.

József császár mint ember.

Az a szeretet, mely József császárt az emberiség s főleg alattvalói iránt dicső, jóságos cselekedetekre készítette, az a szívjóság, mely a nagy uralkodót *egész emberré* tette: fenmaradt számos anekdotában, számos megható történetkében. A történelem komoly lapjain e tör-

ténatkéket hiába keressük, ámde magtaláljuk a nép ajkán. Nemzedékről-nemzedékre örökségül maradt ez, s élni fog örökké. Ezekből a történetekből ismerjük meg valójában Józsefet, a *jó embert*.

Ha mind nem is, de a legjellemzőbbeket összegyűjtve elmondom, hadd egészüljön ki belőlük nemes, szép jelleme, váljék éltető, nemesítő példává a késő utódok előtt.

1. A megszeppent makacs fiú.

József kis gyermek korában nagyon makacs volt. Néha megkötötte magát, s nem akart olyan ételből enni, a mit nem kívánt. Ha nem főzték azt, a mi kedves étele volt, hozzá se nyúlt, s erősen követelte, hogy teljesítsék kívánságát.

Volt az udvarnál egy ügyes hasbeszélő. Ezt bujtatták el az asztala alá, s midőn a kis főherceg az asztalhoz ült, s hozták az ételt, mely neki nem kellett, a hasbeszélő megszólalt:

— Veszed rögtön a kanalat, haszontalan gyerek? Egy-kettő, egyél rögtön!

E félelmes, titokzatos hangok, melyek úgy hangzottak, mintha a föld alól jöttek volna, nem tévesztették el hatásukat. József rögtön engedelmeskedett.

Hanem azért az erős akarat-később is gyakran makacssággá fokozódott az ifjúban, sőt a férfiúban is.

2. A legszebb ajándék.

Mária Terézia egy alkalommal igen ajándékozó kedvében volt, a mi nála különben sem tartozott a ritkaságok közé. Gyermekeitől megkérdezte, hogy mit kívánnak, s nyomban teljesítette.

A kis főherczegnők és főherczegek előhozakodtak apró kívánságaikkal, s az anya rögtön teljesítette. Csupán Józseftől, a legidősebbtől nem kérdezte, hogy mit kíván.

— Tőlem miért nem kérdezed, anyám?

— Mert te úgyis a legnagyobb ajándékot kapod majd, országaimat — mondá Mária Terézia.

— Mikor lesz az még — mondá nyügösködve József, — nekem most is kellene valami ajándék, nagyon kellene.

Addig kért, addig rimázkodott, míg az anyja beleegyezett, hogy kívánjon hát valamit.

— Engedd el erre az évre azoknak a szegény embereknek az adóját, a kik azt eddig nem tudták megfizetni, — kérte József.

Oh ez szép kívánság volt, ajándéknak pedig nagyon nemes.

3. A titokzatos borbély.

Kassán történt, midőn József Falkenstein gróf álneve alatt ott járt s mint szerény em-

ber a vendégfogadóban szállott meg. A mint a szobájában a tükör előtt ült és borotválkozott, a vendéglősnét majd megölte a kíváncsiság, hogy vajjon ki lehet.

— Kérem szépen, miféle hivatala van az úrnak a császárnál, mert tudom, hogy udvari ember?

József mosolygott s nagy titokban oda súgta a kíváncsi asszonynak:

— Rendes hivatalom ugyan nincs, de néha-néha én szoktam a császárt megborotválni...

4. József császár és az öreg asszony.

Mikor József császár Erdélyben járt, egy öreg asszony véletlenül megpillantotta az utcán, s kedélyesen szóba állott vele.

— Adjon Isten jó napot, császár uram!

— Adjon isten, nénike.

— Hogy-mint van? Mit csinál az édes anyja? Egészséges-e mostanság?

— Köszönöm, egészséges.

— Valami alázatos kérésem is volna, ha ugyan meghallgatná.

— Hadd halljuk, hátha segíthetnék magán.

Az öreg asszony nagy körülményesen elmesélte, hogy egyetlen fia a katonaságnál van, nincs a ki kenyeret keressen a háznál, bizony nagy jót cselekednék a császár, ha a fiut haza eresztené.

József nem feledkezett meg az öreg asszony-

ról. Mihelyt Bécsbe visszatért, intézkedett, hogy a katonafiú haza menjen s öreg édes anyját gyámolítsa.

5. A cseh polgármester.

A csehországi éhínség idejében József császár személyesen elment Csehországba, hogy a helyzeten segítsen. Egy városban különösen nagy volt az inség, s a polgármester háza előtt éhezõ, zúgolódó, lármázó tömeget talált.

Szidták a polgármestert, a ki a császár rendelete daczára, nem osztja ki a lisztet a nép között. Vigan lakmározik, míg õk éheznek és nyomorognak.

József bement a gonosz szívű polgármesterhez, a ki a terített asztal mellett mulatott a vendégeivel.

— Ki légyen az úr? — kérdé félvállról, helyéből meg sem mozdulva a kövér polgármester.

— Császári tiszt — felelé József.

— Mi ügyben fárad az úr?

— Parancscsal jöttem a császártól. Oszsza ki rögtön a nyomorúságon sinylődök között a lisztet!

— Várhatnak még, ha eddig vártak — felelé ridegen a polgármester.

— Nem fogunk egy pillanatig sem várni — riadt fel méltóságos haraggal József, s szétnyitva bő felső kabátját, a csillogó rendjelek,

s a hang, melyen szólt, azon nyomban felnyitották a polgármester szemét, hogy ki előtt áll.

Az éhező nép rögtön kapott lisztet, a polgármester pedig búcsút mondhatott a hivatalának.

6. József császár és a postamester.

Francziaországban járt József császár. A párisi hatheti tartózkodás után a sok ünnepségtől kifáradva, újra felöltötte egyszerű ruháját, s postakocsira ülve néhány kísérelőjével, Marseille és a többi déli városokba ment, hogy lásson, tanuljon.

Egyik városkában a postakocsira várakoznia kellett. A postamester nagy bajban volt, mert keresztelésre váró fiacskájának a keresztapja nem jöhetett el, a vendégek pedig már mind együtt voltak.

József ajánlkozott, hogy ő majd helyettesíti, lesz a kis fiúnak keresztapja.

Mikor aztán a pap szokás szerint kikérdezte, hogy mi a neve:

— József — válaszolá az idegen.

— Miféle József?

— II. József.

— Hm, s mi a foglalkozása?

— Császár vagyok.

No hiszen volt erre nagy megzavarodás... Csak a postamester volt boldog, hogy neki a jóságos véletlen ilyen komát rendelt.

7. József és a szegény árva leányka.

Mielőtt még császárrá lett volna József, gyakran nyakába vette Bécs utczáit, hogy megfigyelje a népet. Bő fekete köpenyt akasztott a nyakába, s a ki őt nem ismerte, bizony nem tudta, hogy a halvány arczú ifjú, a ki

Durva daróc ruhában seberték az utcát.

gyorsan méri végig az utcákat, Mária Terézia fia, a birodalom leendő császára.

Elszorult a szíve, midőn látta a fegyházra ítéltet, a mint lánczokkal terhelve, durva darócruhában seberték az utcát. Egyikkel szóba is állott, s szavából kivette, hogy nagyon embertelenül bánnak velük a poroszlók.

Intézkedett, hogy míg dolgoznak, a lánczokat levegyék róluk, s szigorúan intézkedett,

hogy a bánásmód ne legyen olyan durva, mint eddig.

Ez alkalommal történt, hogy egy beteges arcú leánykát pillantott meg az utczán, a ki valami ruhacsomagot vitt a kezében.

«Itt van ez a pénz.»

— Hová méggy gyermekem? — kérde tőle részvétell.

A leányka sirva panaszolta el, hogy atyja meghalt, édes anyja beteg, s most a ruháját viszi a zálogházba, hogy orvosságot vehessen.

— Mi volt az atyja?

— Katona volt, s míg élt, nem volt olyan sanyarú sorsunk, mint most van. Az Isten majd jóra fordítja a helyzetünket.

— Mennyit kap ezért a ruháért?

— Néhány tallért talán adnak érte, — felelé őszintén a szomorú arcú leányka.

— Itt van ez a pénz, — mondá jóságosan József, — vigye haza a ruhát, s mondja meg az anyjának, hogy mihelyt felépül a betegségéből, adja be személyesen a folyamodványát a fiatal császárnál.

A pénzt a bámuló leányka markába nyomta és elsietett.

A szegény özvegy sorsa jobbra fordult, mert folyamodványát a titokzatos idegen úgy intézte el, hogy tisztes nyugdíjat kapott, s árva leánykáját gond nélkül felnevelhette.

Országos Széchényi Könyvtár

8. József császár és kocsisa.

Ha országos gondokkal viaskodott, s a nagy terveinek megvalósítása ellen tornyosuló számos akadály elkeserítette, néha szokása volt, hogy hintójába ült, s kedvelt kocsisának megparancsolta, hogy vágta lóhalálában Laxenburgba.

Ezt a torzonborz arcú kocsist *Krampusz*-nak csúfolták. Kitűnő ficzkó volt, a ki lovait még uránál is jobban szerette.

József császárral röpült a két nemes mén, melyet csak a minap vásárolt hatszáz talléron az egyik herczegtől.

Alig hogy megérkeztek Laxenburgba, a kényelmes császári nyaralóba, József egyet gondolt, s visszahajtatott Bécsbe a császári palotába. Az őrült vágatás, a több órai nyargalás agyonfárasztotta a lovakat, s a kocsis kezdett zúgolódni.

— Nem birják már szegények — dűnnyögött Krampusz.

— Csak előre! . . . előre!

Krampusz hajtotta a lovakat, míg végre csak lépésekben tudtak vánszorogni, s habrongyok szakadtak le róluk.

— Megdöglenek . . . ! Persze, hogy megdöglenek — dörmögött Krampusz.

József végre leszállt a hintóból, s oda szólt Krampusznak:

— No, hát neked adom a lovakat!

Nosza megörvendett Krampusz. Bekötötte a császári palota istállójába és szeretettel gondozta. Persze, hogy néhány nap múlva teljesen helyre jöttek.

Egy alkalommal József császár benézett az istállóba, s mindjárt szemébe ötlött a két gyönyörű állat.

— Micsoda, — pattant föl — ezek az én zabomat és szénámat ették, holott nem is az én lovaim, Krampusz, miféle gazdálkodás ez?

— Felséges uram, — felelé Krampusz nyugodtan, — nekem meg a feleségemnek egy kis szobánk és konyhánk van. Oda csak nem köthetem be, hát úgy hittem, hogy itt van

hely szegényeknek. A mi zabot, szénát meg-
ettek, azt megfizetem, ha muszáj!

József mosolygott.

— Tudod mit, Krampusz?

— Parancsoljon, felséges uram!

Szemébe ötlött a két gyönyörű állat.

— Add el nekem a lovaiddat! Adok értök
háromszáz tallért.

És a vásáron Krampusz aligha vesztett rajta.

9. József császár a Spielbergen.

Egy angol lord tartózkodott Bécsben. Az an-
gol kormány kiküldötte volt, hogy Európában

nézzé meg a börtönöket, s aztán tegyen javaslatot, hogy miként kellene Angolországban a börtönügyet javítani.

A lordot bemutatták Józsefnek is.

— Nos, mit szól ön az osztrák börtönökhöz, lord, — kérde József.

— Felség, — felelé a lord, — csodálkozom, hogy ilyen embertelenséget még egyáltalában megtűrnek a civilizált Európában.

— Hogyan? — pattant fel József, — ön, mint angol mer így nyilatkozni az osztrák börtönökről, mikor jól tudjuk, hogy Angolországban nyakra-főre felakasztják a bűnösöket?

— Felség, — felelé bátran a lord, — inkább akaszszanak fel engem Angolországban, mint csak két hétig is sinylődjem az osztrák börtönökben.

József császár félhalkan megjegyzé:

— Ez a kis angol ugyancsak nem ért a hizelgés mesterségéhez.

Józsefet az angol lord nyilatkozata készítette arra, hogy a maga szemével meggyőződjék birodalmának börtönügyéről.

Egyszer csak váratlanul megjelent a spielbergi vár-börtönben.

E komor, rideg kő-temető ugyancsak rég nem látott császári vendéget.

A börtön-parancsnok, egy császári ezredes, roppant zavarba jött, nem tudta elképzelni, hogy mit akarhat József e szomorú tanyán.

— Ezredes úr, végezze csak a dolgát. Én a börtönöket fogom megvizsgálni. Hivassa elő a porkolábot!

A tagbaszakadt, szívtelen arcú porkoláb

A porkoláb engedelmeskedett.

jött a nehéz kulcsesomóval, s bámulva nézett a ritka vendégre.

— Menjen előre és vezessen! — parancsolá József.

A porkoláb engedelmeskedett, s megadta a szakértői magyarázatokat röviden és nyersen, minő már a szokása volt.

«Ezek mik?»

A vár négyszög udvarán sütőkemenczéhez hasonló üreget látott a császár, melyen sűrű keresztvasak voltak alkalmazva.

— Ezek mik?

— A földalatti czellák ablakai és szelelei! —
volt a válasz.

József hitetlenül rázta a fejét.

— Oda vezessen le!

— Kár volna, rossz ott a levegő!

— Parancsolom!

A porkoláb engedelmeskedett.

Füledt, dohos, vaksötét folyosókon vezette keresztül a császárt, a nedves boltozatok igen alacsonyak voltak, s Józsefnek elszorult a szíve, ha arra gondolt, hogy ilyen helyen embernek kell tartózkodnia.

A börtönőr elmondta, hogy niféle czelláknak vannak lakói.

— Öt üresen áll. A többiek is kiürülnek hamar, mert néhány hét múlva elpusztulnak, vagy — megvakulnak.

— Borzasztó! . . . Borzasztó! . . . — mondta félhalkan a császár.

— Parancsolja felséged, hogy felnyissak egy czellát?

— Nyisson fel egy üres czellát!

A rozsdás zárban csikorgott a kulcs, a nehéz vaspántot leemelte a börtönőr, s bevilágított.

Alacsony szikla-odú volt. Nem is elég magas arra, hogy egy ember felállva elférhessen benne. Durva fá-heverő volt a fal mellett, fülkeszerű bemélyedés az egyik részen, s mellette a falban hatalmas vaskarikák.

— Mire valók ezek a karikák? — kérde József.

— A rabot lánczoljuk oda, hogy ne mozoghasson.

Alacsony szikla-odú volt.

József bement a czellába, leült a falóczára, s így szólt kemény, parancsoló hangon:

— Csukja reám az ajtót, s egy óra múlva jöjjön be s ereszszen ki!

— De . . . de . . . , felsé . . .

— Így akarom! — parancsolá József ellenmondást nem tűrő hangon.

És úgy történt.

A spielbergi börtön legundokabb, legrette-
tesebb czellájában József egy egész órát töltött.
Tapasztalni akarta, hogy milyen a rabok sorsa.

Most már belátta, hogy a kis angol csak-
ugyan nem értett a hizelgés mesterségéhez,
hanem igazat mondott.

Alighogy Bécsbe visszatért, császári rende-
let jött a spielbergi börtönparancsnokhoz, hogy
az alsó czellákból rögtön ki kell költöztetni a
rabokat mind; a császár volt az utolsó rab,
a ki ott tanyázott.

Tanuskodhatik-e valami ennél fényesebben
József emberszeretetéről? ...

— — — — —
Azt az emlékezetes czellát még ma is muto-
gatják.

10. József császár és az orv-vadász.

Abban az időben nagy divatja volt a főúri
körökben a parforce-vadászatoknak. Ha egy-
egy főnemes a maga birtokán szarvast vagy
vadkant nyomozott fel, szigorúan megparan-
csolta a vadász-mesterének, az erdő-csőszök-
nek, hogy ugyancsak gondját viseljék a drága
portékának, hadd nőjön és gyarapodjék Szent-
Hubert napjáig, akkor aztán nagy hajtó-vadá-
szat lesz, s a felnyomozott ritka vad lesz a
kiszemelt áldozat.

Az ilyen bestiáknak természetesen igen jó dolguk volt. Tetszésük szerint garázdálkodhattak a határon, a parasztnak nagy-erős parancscsal megtiltották az urak, hogy bántani ne merjék. A vetésben, később az érőfélben levő gabonában tömérdek kárt tettek. Arról, hogy a vadak által okozott kárt megtérítették volna, szó sem lehetett.

A Habsburgok tudvalevőleg nagy vadászok voltak. Alsó-, Felső-Ausztria, Stájerország, Tirol erdeiben messze el-elbolyongtak, s fölötébb nagy élvezetet szerzett nekik ez a férfias sport. József császár sem ütött el e tekintetben őseitől, ő is szeretett vadászni, ha egyébert nem is, a testedzés szempontjából.

Egy alsó-ausztriai falu határában ritka szép vadászterülete volt József császárnak. A főerdész, kinek ez a terület a gondjára volt bízva, mindig gondoskodott arról, hogy a Hubert-napi császár-vadászatra valami kiváló vaddal kedveskedjék a császárnak, annál is inkább, mert ezek a vadászatok roppant fényesek voltak, s a birodalom hercegei és grófjai mind hivatalosak valának.

1784-dik év nyarán történt, hogy ebben a császári nagy erdőben egy tizenhat agancsos szarvas tanyázott, mely nagyság és szépség dolgában párját ritkította. A főerdész előre dörzsölgette a tenyerét, hogy milyen rendkívüli örömet fog vele József császárnak szerezni.

— Igazi császári vad! — mondogatá, s nyo-

mósan a szívére kötötte a falusiaknak, hogy ezt a vadat senki még a szemével se merje bántani. Ha kinek valami kárt találna okozni, türje el alattvalói alázattal, mert a tizenhat agancsos vadnak csak a császár kezétől szabad kimulnia.

A szarvas, mintha tudta volna, hogy teljesen törvényen kívüli az ő állapota, szorgalmasan ellátogatott a határba, s a búza-, meg a zab-földeken óriási károkat okozott. Legkívált pedig egy szorgalmas német gazdának a vetését pusztította.

A jámbor gazda kétségbe volt esve, mikor egy reggel kiment a mezőre s meglátta, hogy véres verejtékkal megmunkált földjén hogy garázdálkodott a beczézgetett szarvas.

Elment panaszra a császári főerdészhez, de az kurtán-furcsán lerázta a nyakáról. Avval vigasztalta, hogy nem tart már sokáig, mert Szent-Hubert napján császár ő Felsége majd lepuffantja a garázda vadat.

Evvel a sovány vigasztalással akár akarta, akár nem, be kellett a jámbor kárvallottnak érnie; csakhogy midőn negyednap újra ott járt búzája között a szarvas, s még nagyobb kárt okozott, a jámbornak felforrt a vére, lekapta a falról a puskáját, s nem törődve avval, mi lesz cselekedetének a következménye, kirohant a mezőre, lesbe állott, s egy ügyes lövéssel leterítette a császári golyóra félős gondal tartogatott vadat.

Ez bizony szörnyű egy bűn volt. Csak akkor jutott a tudatára, midőn a pompás vad, ott feküdt előtte a földön. Ha csoda hatalma lett volna, szívesen föltámasztja, hogy a reá váró büntetéstől megszabaduljon.

Igy azonban nem tehetett egyebet, mint elment a főerdészhez nagy búsan, s elmondotta őszintén, hogy mi történt.

A főerdész éppen akkor dicsekedett egy udvari tanácsos vendégének, hogy minő ritka meglepetéssel várja Hubert napjára a császárt.

Mikor meghallotta, hogy mi történt, kicsibe mult, hogy a jámbor gazdát agyon nem ütötte. Erővel kellett őt lefegyvereznie az udvari tanácsosnak. Az ügybuzgó főerdész nyomban vasra verette a gazembert, ki tönkre silányította az ő becsületét a császár előtt, s elcsukkatta, mint valami veszedelmes gonosztevőt. Napokig nem lehetett azután sem szavát venni, s bizony szörnyen reszketett a keze, mikor nagysokára megírta a szomorú jelentést, s elküldötte a császárnak. Nem mulasztotta el részletesen számot adni arról sem, hogy a «felségsértő parasztot» azonnal elfogatta s a legszigorúbb büntetéssel lakoltatja.

Vitte a lovaslegény a levelet, sebes vágtatva vitte, otthon pedig a főerdész szorongó szívvel várta, hogy miképpen fogja őt megbüntetni a császár.

A jámbor paraszt pedig ott sinylődött a

tömlöczben, s el volt rá készülve, hogy talán évek hosszáig nem fogja családját látni.

És mindenki azt várta, hogy József császár szörnyü haragját éreztetni fogja a főerdész-szel, annál is inkább, mert már minden elő-készület meg volt téve az udvarnál a nagy

A «felségsértő» parasztot elfogatta.

hajtóvadászatra. Még az udvari kutyapeczérek uniformisát is új arany-zsinórokkal ékesítette fel a fővadászmester. Roppant sok urat hívtak meg a vadászatra, s mindenki hallott fél-füllel arról, hogy az idei császár-vadászaton esemény számba menő vad kerül hajtásra.

No lám, s mindezt egy nyomorult paraszt tönkre teszi rozsdás puskájának egyetlen golyójával. Akadt olyan is, a ki nem ártallotta volna az orv-vadászt agyonlőni, vagy olyan pénz-bírsággal sujtani a börtön-büntetésen kívül, hogy azt holta napjáig megemlegesse.

A gyászhirot tartalmazó levél végre József császár kezébe került.

Vitte a lovaslegény a levelet.

Nyugodtan végig olvasta. Egy izom sem rándult meg az arczáján. A főudvarmester nem akart hinni a szemének, midőn a császár nyugodt arcát látta.

— Felség, az a vakmerő — hebegte szív-szorongva — de nem végezhettem be szavaim, mert József császár közbevágott:

— Az a vakmerő jogosan lőtte le a kár-

tevő vadat. Nem védte meg senki, megvédte tehát önmaga. Avagy nem így gondolkozik ön is, főerdőmester úr?

— Azaz, hogy igen is, tökéletesen így, felséges uram, ... sőt nagyon így gondolkozom.

— Nos tehát alkalmazta reá a törvényt?

— A tö — r — vényt?

— Úgy van, a törvényt, mely azt rendeli, hogy a kártékony vadak pusztítója az elejtett vadnak a bőrét s azonkívül bizonyos jutalmat kap.

— Ez a törvény, ez...!

— A szarvas garázdálkodott a gabonaföldéken, bizonyára nagy kárt okozhatott, mert különben az a szegény kárvallott nem mert volna puskát ragadni, hogy lelőjje azt a vadat, melyet a császári főerdész mindenkivel szemben védett. Miért nem védte meg a szegény ember földjét? Ez lett volna igazi kötelessége. Avagy ön nem így gondolkozik, főudvarmester úr? — kérdé nyájas arczczal Jó-zsef császár.

— Felséged úgy beszél, mintha a szívembe látna ...

— E szerint számíthatok arra, hogy a jelen esetben a törvény értelmében fogja elintézni ezt az ügyet, még pedig azonnal, mert a szegény kárvallott, a mint ebből a jelentésből olvasom, most is ártatlanul szenved.

— Rögtön intézkedem.

Úgy történt, a mint az igazságos császár

kivánta. Az orv-vadászt rögtön kibocsátották a börtönből, az elejtett vad bőre és a törvényszabta jutalom-díj kijárt neki, a főerdész pedig megszabadult átkos gyötrelmeitől.

De volt ennek egyéb következménye is. Ugyanis József császár elrendelte, hogy a császári erdőkben mesterségesen tartogatott tömérdek vad-kant löjjék le. Ezeknek az eltartására évenként nem kevesebb, mint ötvenezer forintot dobtak ki.

Hány ilyen adoma van ma is elterjedve. Lajthán innen és Lajthán túl, sőt mindazokban az országokban, a hol megfordult József, szóbeszéd tárgya volt, mert mindenütt talált módot és alkalmat arra, hogy embertársaival jót tegyen.

Legvégére hagytuk az orvosával való esetet.

A császár haldoklott, ámde az udvari orvosok váltig leplezgették előtte betegségének súlyos voltát. Csak az őszinte Quarin nem titkolta.

— A haláltól nem félek — mondá a császár, — sőt szeretném, ha népeim elő lennének készítve arra. Mondja meg őszintén, meddig húzhatom még?

— Felség — mondá komolyan Quarin — minden pillanatban bekövetkezhetik a halál.

— Köszönöm, barátom; ezért az őszinteségért hálás leszek...

A császár végrendeletében Quarinnak tizezer frtot és *bárói* czimet adott.

★

Igazság és emberszeretet örök szép erénye nem ékesített jobban koronás főt, mint Józsefet. Nemcsak nagy uralkodó, hanem *nagy ember* is volt.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM.

	<i>Lap</i>
I. Fejezet. «Moriatur pro rege nostro»	3
II. Fejezet. József gyermek- és ifjúkora	6
III. Fejezet. Bartenstein hatása Józsefre	11
IV. Fejezet. József első házassága és kora özvegysége	14
V. Fejezet. József, mint anyjának kormányzótársa	18
VI. Fejezet. Falkenstein gróf	23
VII. Fejezet. A csehországi éhség	26
VIII. Fejezet. József olasz-, porosz- és franciaországi útja	29
IX. Fejezet. Mária Terézia halála, József trónrajutása	39
X. Fejezet. József császár újításai és Magyarország	44
XI. Fejezet. A visszahatás	61
XII. Fejezet. Győzelem helyett — halálos kór	66
XIII. Fejezet. József császár mint ember	70
1. A megszeppent makacs fiú	71
2. A legszebb ajándék	72
3. A titokzatos borbély	72
4. József császár és az öreg asszony	73
5. A cseh polgármester	74
6. József császár és a polgármester	75
7. József és a szegény árva leányka	76
8. József császár és kocsisa	78
9. József császár a Spielbergen	80
10. József császár és az orv-vadász	86

VILÁGTÖRTÉNET ÉLET- ÉS KORRAJZOKBAN.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR

a magyar ifjuság számára.

Ára egy-egy füzetnek 80 fill.

A zárjelbe () foglalt számok a 'Történelmi Könyvtár' folyó számai

I. Ó-kor.

- A régi Egyiptom története. Irta Lázár Gy. (47.)
Assyria és Babylonia. Irta Lázár Gy. (60.)
Kyros és a régi perzsák. Irta Lázár Gy. (50.)
Phoenikia története. Irta Lázár Gy. (51.)
Khina és Japan. Irta Lázár Gy. (65.)
India története. Irta Lázár Gy. (49.)
Görögország Nagy Sándorig. Irta Aldor I. (48.)
Lykurgos és Solon. Irta Lázár Gy. (53.)
Görögország fénykora. Irta Toldi I. (71.)
Perikles. Irta Bod Péter. (83.)
Nagy Sándor és kora. Irta Aldor I. (5.)
Róma őskora. Irta Aldor Imre. (39.)
Karthago története. Irta Aldor I. (10.)
Julius Caesar története. Irta Vértessy A. (26.)
Augustus császár. Irta Aldor I. (37.)
Nero, Róma legnagyobb zsarnoka. Irta Vértessy Arnold. (6.)
Nagy Konstantin. Irta Aldor I. (35.)

II. Középkor.

- A népvándorlás története. Irta Lázár Gy. (66.)
Mohammed élete. Irta Aldor I. (3.)
Mohammed utódai. Irta Aldor I. (11.)
A mórok Spanyolországban. Irta Aldor I. (36.)
A normannok története. Irta Lázár Gy. (42.)
Nagy Károly története. Irta Aldor Imre. (22.)
A rőtszakállú Frigyes. Irta Vértessy Arnold. (41.)
A kereszties háborúk. Irta Lázár Gy. (61.)
Velenze alapítása és fénykora. Irta Lázár Gyula (44)

- A svájci szabad köztársaság alapítása. Irta Vértessy Arnold. (40.)
Dzsengisz-Khán és a tatár uralom megalapítása. Irta Lázár Gy. (84.)
Az orleansi szüz. Irta Lázár Gy. (57.)
Az oszman uralom fénykora és hanyatlása. Irta Lázár Gyula. (64.)
Castriotta György és az albán szabadság. Irta Lázár Gyula. (70.)

III. Újkor.

- Columbus Kristóf. Irta Aldor I. (21.)
V. Károly császár. Irta Aldor I. (27.)
Cortez Hernando. Diaz Bernál után Gaal M. (86.)
Oraniai Vilmos. Irta Aldor Imre. (33.)
Erzsébet angol királynő és kora. Irta Lázár Gyula. (63.)
Stuart Mária. Irta Gaal Mózes. (17.)
Medici Lőrincz. Irta Aldor Imre. (12.)
Gusztáv Adolf egy hős a trónon. Irta Lázár Gyula. (54.)
XIV. Lajos vagy Franciaország aranykora. Irta Aldor Imre. (28.)
Cromwell Olivér. Irta Nagy I. (29.)
Nagy Péter cár. Irta Aldor Imre. (8.)
XII. Károly svéd király. Irta Aldor I. (7.)
Nagy Frigyes élete. Irta Aldor I. (9.)
II. Katalin cárnő. Irta Lázár Gy. (56.)
Lengyelország végnapjai. Irta Aldor I. (32.)
Washington György. Irta Lázár Gy. (2.)
Az északamerikai Egyesült-Államok megalapítása. Irta Ballagi Béla. (78.)
A francia forradalom története. Irta Aldor I. (45.)
A rémuralom története. Irta Aldor Imre. (46.)
I. Napoleon császár története. Irta Aldor I. (4.)
Mária Lujza a francziák császárnéja. Irta Lázár Gyula. (75.)
A görög függetlenségi harcok történetének vázlata. Irta Lázár Gyula (72.)

III. Napoleon élete. Irta Vértessy A. (55).
Bismarck. Életrajz. Irta Csukási J. (20.)

IV. A magyarok története.

Dácia története. Irta Király Pál. (92.)
Attila isten ostroma. Irta Pálffy A. (15.)
Hun utódok. Irta Gaal M. (23.)
Árpád és a magyarok őskora. Irta Jókai Mór. (18.)
Árpád utódai. Irta Gaal Mózes. (89.)
Szent István. Irta Gaal Mózes. (31.)
Salamon. Irta Gaal Mózes. (80.)
Szent László. Irta Gaal Mózes. (24.)
Kálmán király. Irta Gaal Mózes. (76.)
II. Endre király. Irta Gaal M. (62.)
A tatárjárás Magyarországon. Irta Szalay László. (68.)
Magyarország művelődésének állapota az Árpád-házi királyok alatt. Irta Gaal Mózes. (30.)
Nagy Lajos. Irta Gaal M. (38.)
Az Anjou királyok kora Magyarországon. Irta Gaal Mózes. (74.)
Hunyady János élete és kora. Irta Erdélyi Zoltán. (14.)
Hunyady Mátyás király. Irta Jósika Miklós. (1.)
II. Lajos és kora. Irta Gaal M. (67.)

Dósa György és a parasztlázadás 1514-ben. Irta Aldor Imre. (85.)
Zrinyi Miklós aszisztentvári hős életének története. Irta Sebestyén Gy. (43.)
Budavár visszavétele. Ford. Deák Farkas. (81.)
Bethlen Gábor és kora. Irta Gaal M. (34.)
Lorántffy Zsuzsanna. Irta Tóth P. (79.)
I. Rákóczy Ferenczné. Zrinyi Ilona. Irta Gaal M. (16.)
Eugen savoyai herceg. Irta Lázár Gy. (77.)
Mária Terézia és kora. Irta Gaal M. (73.)
II. József császár. Irta Gaal M. (13.)
Gr. Benyovszky élete. Irta Gaal J. (90.)
Rontó Pál élete és viszonyai. Irta Gaal József. (91.)
Széchenyi István gróf. Irta Gaal Mózes. (25.)
Kossuth Lajos élete. Irta Áldor I. (52.)
Petőfi Sándor élete. Irta Gaal M. (88.)
Az 1848–49-iki szabadságharc története. Irta Áldor I. (59.)
Komárom hőse. Irta dr. Vajda E. (82.)
Deák Ferencz élete. Irta Gaal M. (58.)
Nemzeti vértanúk. Irta Jókai M. (19.)
Fiume a magyar korona gyöngye. (69.)
A tiz szobor. Irta Varga Ottó. (87.)

Azt mondják, hogy az élet mestere a történet. Tény az, hogy nincs a tudásnak tanulságosabb ága mint ez. Megmutatja miben cselekedtek helyesen, miben hibáztak a történelemben szerepelt személyek; elénk állítja az emberek erőnyeit és gyarlóságait, hadd okuljunk rajtuk; megtanít bennünket figyelemmel vizsgálódni, miben kövessük őket, s mely gyengeségeiktől óvakodjunk.

De nem csak az élet mestere a történet, hanem egyuttal a legigazságosabb bíró is. Olyan igazságos, a milyen élő ember soha sem lehet. Tetteik és mulasztásaik után ítélve, kiméretlenül mond igazat az emberek fölött, jártak legyen azok akár biborban, akár koldus köpenyben. S mert a történetet emberek csinálták, az ő életükből merithetjük egyedül azt a tanulságot, melyet a történetem nyújt. Azért adjuk e vállalatban a történelmet egyes kor- és életrajzokban. Azt hisszük tehát, hogy érzékeny hiány pótlására vállalkoztunk, midőn a **«Történelmi Könyvtár»**-t kiadtuk, mely a hazai és a világtörténet főalakjait és mozzanatait vonzó előadással, a legkitünőbb és leghitelesebb források nyomán mutatja be a közönségnek.

A csinos kiállítás s képes czimlappal **hét tömött ivre** terjedő füzetek csekély ára lehetségesé teszi, hogy a legszerényebb hajlékba is bejusson e vállalat, melynek érdekes és tanulságos tartalmát fennebbi czímekben közöljük.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

